

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 2 Sayı: 2 Ağustos 2019

ss. 912-987

Makalenin Geliş

Tarihi

08/08/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

26/08/2019

Yayın Tarihi

30/08/2019

SÂLİH BABA DİVÂNI'NDA TİPLER VE KİŞİLİKLER

Erdoğan ULUDAĞ¹

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı'na, yaşanan din ve kültür başta olmak üzere birçok muhtelif unsur kaynaklık eder. Tipler ve kişilikler, Klasik Türk Edebiyatı'nın önemli kaynakları arasında yer alır. Bu kaynakların müstakil eserler incelenerek ortaya çıkarılması gerekmektedir. Klasik Edebiyat'ta tipler ve kişilikler edebî bir metnin kurgulanmasındaki temel unsurlardır. Şair, eserinde yer verdiği tipler ve kişilikler sayesinde düşüncelerini ve hissiyatını somutlaştırma fırsatı bulur. Bu sebeple metni tam olarak anlayabilmek için tip ve kişiliklerin doğru tesbit edilmesi önemlidir. Tip, toplumun süregelen yaşantısı içinde kendini gösteren belirgin davranışları temsil eder. Divan Şiiri'nde belirgin davranışları temsil eden pek çok tip vardır. Bunlar, Âşık, Maşuk, Rakib, Mecnun, Leylâ, Saki, Derviş gibi tahayyülî ve tasavvurî tipler ile 'Andelib, Bülbül, Gül, Şem', Pervane, Zühre gibi temsili tiplerdir. Kişilik, kişinin kendi görüş, düşünüş ve davranışlarıyla şekillenir. Kişilik, basmakalıp davranışlar yerine değişken davranışlar sergiler. Divan Şiiri'nde kişilikler, Dinî, Tarihi (Destani-Mitolojik), Edebî ve Sanatkâr, Mutasavvif ve Bilgin şeklinde tasnif edilebilir. Ayrıca, bir milletin kendi değer yargılarını öğrenmesi kültürel ve sanatsal açıdan çok önemlidir. Toplumun davranış ve yapısını temsil eden tipler ve kişilikler de bu düşünceden hareketle ele alınmalıdır. Böylece hem edebi eserlerin anlaşılması kolaylaşmış olacak hem de toplumun değer yargıları daha iyi anlaşılacaktır. Tüfekçizade Sâlih Baba,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi A.BÇD. euludag25@hotmail.com Orcid ID: 0000-0002-4541-3787

1846-1906 yılları arasında Erzincan'da yaşamış, Nakşibendi Tarikatı'nın Halveti kolunun isim yapmış müridlerinden biridir. Salih Baba'nın bir Divân'ı vardır. Sâlih Baba Divanı'nın lakabı Rabîta-i Nakş-ı Hayâlî'dir. Bu divan, şeyhini çok seven ve ona çok bağlı olan bir müridin hocasına duyduğu saygıyı, sevgiyi, bağlılığı; güzel, yalın bir ifadeyle aktardığı, incelenmeye değer önemli bir eserdir. Salih Baba, şiirlerinde tasavvufu kullanmıştır. Şiirlerinin birçoğunda tasavvufî tip ve kişiliklere yer vermiş ve şiirlerini bu tip ve kişilikler üzerine kurmuştur. Bu çalışmada Sâlih Baba'nın, şiirlerinde tip ve kişilikleri nasıl işlediği ve bunlara yüklediği roller incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sâlih Baba, Rabîta-i Nakş-ı Hayâlî, Tip, Kişilik.

TYPES AND PERSONALITIES IN DİVÂN OF SÂLİH BABA

ABSTRACT

Classical Turkish literature has many sources mainly living religion and culture. *Types and personalities are among the important sources of Classical Turkish Literature. It needs to be presented to scientists by studying individual works of these sources.* In classical literature, types and personalities are the main elements in the fiction of a literary text. A poet finds the opportunity to embody his thoughts and feelings thanks to the personalities of his work. In accordance with this point of view, when reviewing an article one must decidedly analyse single persons and personalities to understand the artwork. The type represents specific behaviors manifested in the ongoing life of the community. There are many types that represent specific behaviors in the Divan poetry. These are imaginary and depicted types such as 'Âşık, Ma'şûk, Rakib, Majnun, Leyla, Sâkî, Derviş, and representatives such as 'Andelîb, Bülbül, Gül, Şem', Pervane, Zühre. Personality is shaped by one's own views, thoughts and behaviors. Personality exhibits variable behaviors instead of stereotyped behaviors. Individuals in Divân poetry can be classified as Religious, Historical (Epic-Mythological), Literary and Artist, Dervish and Scholar. Additionally, it is important for each nation to study his own legacy from cultural and art view. On this standpoint it is necessary also to investigate the structure and behavior of society. So it will be easy to understand the literary works and correctly to assess true value of society. Tüfekçizade Sâlih Baba, lived between 1846-1906 in Erzincan, was a famous member of Nakşibendi Halveti subsection. Sâlih Baba has a Divân. The nickname of Salih Baba Divan is Rabîta-i Nakşî Hayali. This creation, is an important piece which tells the respect, affection and obedience of a disciple towards his hodja. Salih Baba used Sufism in his poems. Many of his poems featured Sufi types and personalities, and he established his poems on these types and personalities. In this study it will be investigated that how Sâlih Baba examined individuals and roles put on them.

Keywords: Sâlih Baba, Rabîta-i Nakş-ı Hayâlî, Type, Personality.

GİRİŞ

Klasik Türk Edebiyatı'nın malzemesini tespit ederken, ortaya konmuş olan eserler daima bizleri aydınlatıp yol göstermiştir. Yaşanılan coğrafya, edebî eserin içinde teşekkül ettiği toplumun sosyo-kültürel birikimi, dönemin önemli tarihî hâdiseleri, toplumun genelinde kabul edilip yaygınlaşan dinî anlayış, eseri kaleme alan şahsın dünya görüşü ve ideolojisi gibi birçok unsur, manzum veya mensur olarak yazılmış, temel malzemesi insan olan edebî eserlerin beslendiği muhtelif kaynaklar olarak zikredilebilir. Levend (1980)'e göre Klasik Türk Edebiyatı'nda başta bütün dinî ve felsefi müdevvenat, Kur'an ve hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esâtir, batıl ve hakikî ilimlere ilaveten içtimâî hayatın ve çeşitli hâdiselerin akisleri ile o günkü zihniyetin sanat telakkîsinin oldukça etkili birer kaynak olduğu görülür.

Bu unsurların yanı sıra tarihî, dinî, mitolojik veya efsanevî kimliğe sahip olan şahıslar da Klasik Türk Edebiyatı'na kaynaklık eder. Edebî metinde verilmek istenen mesaj veya muhataba aksettirilmek istenen duygunun somutlaştırılmasında muhtelif hususiyetleriyle ön plâna çıkmış kişilikler oldukça önemli semboller olmuşlardır. Hoşab (2017)'a göre bazı durumlarda bu şahıslar edebiyatta temel kıstaslar olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Meselâ; güzelliğin kıstası Hz. Yusuf olarak görülürken, saltanatın, gücün kıstası Hz. Süleyman, cömertliğin kıstası Hâtem-i Tâi kabul edilmiştir. Şair bu şahıslara eserinde yer verirken kendisini geleneğin halkasına dâhil etmekle birlikte okuyucusuna, adını zikrettiği bu şahıslarla alakalı bilgi birikimine de sahip olduğunu ispat etmiş olur.

Edebî metinlerin temelini ve olayların esasını genelde insan faktörü oluşturmaktadır. İnsan faktörüne dayalı metinler içerisinde yer alan kişiler, gerçek hayattaki insanların bir yansımasıdır. Sanatkâr eserini oluştururken yaşadığı olayları kendi dünyasında değerlendirir, kendi hayat anlayışı ile yorumlar ve okuyucuya sunar. Edebî metin içerisinde kurgulanmış olarak sunulan bu kişilere tip veya karakter, kişilik veya şahsiyet denilmektedir.

Bir toplumun değer yargıları, yaşantısı, iç ve dış âleme bakışı, davranış şekilleri, inanışları tip ve kişilik etrafında şekillenir. "Kişilik ada bağlıdır, basmakalıp davranışlar sergilemez. Davranışları değişkendir" (Akkuş; 1995). Kişilik veya şahsiyet, gerçek hayatta var olmuş, tarihte belli bir zamanda ve belli bir coğrafyada yaşamış insan tipidir ve kişinin kendi görüş, düşünüş ve davranışlarıyla şekillenir. Gerçek varlıkları, mekân ve zaman kaydı ile sâbit olan, tarih kaynaklarında geçmeleri yönü ile varlığı ispat edilebilen kişilerdir.

Tip, belirgin davranışların temsilcisidir. Gerçekte var olan şahsiyetlerin birer yansıması olup, gerçek hayatta yaşamış kişilerin ön plana çıkmış özelliklerinin kendilerinde toplanmasıyla oluşmuş, kurgulanmış ve idealize edilmiş sembollerdir. Bir tipin oluşabilmesi için uzun zaman gereklidir. Bu zaman içerisinde tip, toplumun temel değerlerini üzerinde taşır ve ortaya çıktığı toplumun kültür ve medeniyetini temsil edecek özellikler kazanır. Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltir ve olgun şeklini alan tip, toplumun temel değerlerini temsil eder (Akkuş; 1995).

Tipler genellikle toplumun değer yargılarına göre olumlu veya olumsuz olmak üzere iki şekilde oluşur. Bu tipler birbirlerine karşıttır ve bu karşıtlık toplumdaki hâkim anlayışa göre şekillenir. Rind-zâhid, âşık-rakip vb. Bazen de gerçek kişilikler, gösterdiği özellikler ve toplumun onları algılayış şekline dolaylı tipe yaklaşmış ve edebî eserlerin içerisinde tip olarak yer almışlardır. Bu duruma Leylâ ile Mecnûn örnek gösterilebilir. Mecnûn, Benî Âmir kabilesinden bir şair olup asıl adı Kays b. Mülevvah iken eserlerde işlenerek “âşık” tipinin özelliklerini kazanmış ve klasik şiirimizde zamanla âşık tipinin karşılığı olmuştur. Aynı durum Mecnûn’un sevgilisi olan Leylâ için de geçerlidir. O da zamanla “sevgili” tipinin özelliklerini kazanmış ve bu tipin karşılığı olmuştur (Kaplan; 1985). Türk toplumu için önemli bir tasavvurî tip olan “alp” tipine ise zamanla, birçok metinde, Hz. Ali karşılık gelmeye başlamıştır (Çetin; 1997).

Tipler ve kişilikler bir eserin anlaşılmasında, yazarın eseri oluşturduğu dönemi tesbit etmede, yazarın yaşadığı çevreyi, inanç özelliklerini ve karakterini öğrenmede araştırmacıya ipucu olabilecek en önemli unsurlardır. Tipler ve kişilikler sadece yazar ile ilgili değil, eserin içerisinde olduğu toplum ve zaman dilimi hakkında da bilgi verir. Bu sebeple bir edebî eseri doğru anlayabilmek için içerisinde barındırdığı tiplerin ve kişiliklerin doğru bir şekilde tespit ve analiz edilmesi gerekmektedir. Klasik şiirin hemen bütün şairleri, şiirlerini tipler ve kişilikler üzerinden kurgulamışlar, metnin asıl mesajını bu unsurlar üzerinden vermişlerdir.

Klasik edebiyatımızda Akkuş (1995) tarafından yapılan ve bu çalışmada bizim de esas aldığımız tip ve kişilik sınıflaması şu şekildedir:

“A) Tipler:

1-Tahayyüli/Tasavvurî Tipler (Hikâye-Destan-Masal Kahramanları, Karakterler)

2- Temsîli/Sembolik Tipler

B) Kişilikler :

- 1) Dinî Kişilikler
- 2) Tarihî-Efsanevi Kişilikler
- 3) Edebî Kişilikler
- 4) Sanatkâr Kişilikler
- 5) Mutasavvıf Kişilikler
- 6) Bilgin Kişilikler.”

Bu çalışmada Tekke-Tasavvuf şairi Sâlih Baba'nın Dîvânında (Râbîta-i Nakş-ı Hayâlî) yer alan tip ve kişilikler tespit edilmiş, tip ve kişilikler hakkında kısaca bilgi verilip, değerlendirmeler yapılmıştır.

Sâlih Baba ve Dîvânı:

Salih Baba (1847-1907), 19. asrın ikinci yarısı ile 20. asrın başları arasında yaşamış tekke-tasavvuf şairlerindedir. “Salih Usta” adıyla da anılan şair Erzincan'da dünyaya geldi. “Tüfekçizâdeler” namıyla meşhur bir aileye mensup imam Mustafa Efendi'nin oğludur. Annesi Atike Hanım'dır. Doğuştan bir kolu çolak, bir ayağı kısa olan Salih ilk dini bilgileri imam olan babasından aldı. Ailesi çilingirlikle uğraştığı ve çilingir dükkânında tüfek de tamir edildiği için “Tüfekçizade” lakabıyla anıldı. İki defa evlendi ve üç oğlu oldu. İki sakat olan çocukları gençlik yıllarında kendisinden önce öldü. Pîr-i Sâmi diye tanınan Nakşibendî Halidî şeyhi Mehmed Sâmi Efendi'ye intisap eden Salih Baba'nın, şeyhinin irşad faaliyetlerini sürdürdüğü Kırtıloğlu Tekkesi'ndeki bir sohbet sırasında kendisinden bir şiir okumasını istemesi üzerine o güne kadar şiirle bir ilgisi olmadığı halde hemen orada irticalen şiir söylemeye başladığı rivayet edilmektedir. Şiirleri Mehmed Sami Efendi'nin müridlerinden Adnan Efendi tarafından *Râbîta-i Nakş-i Hayâlî* adıyla yazıya geçirilmiştir (Erdoğan; 2013). Salih Baba Erzincan'da vefat etti.

Batı edebiyatlarının edebiyatımız üzerinde hâkimiyet kurmaya başladığı bir dönemde yazılan Salih Baba Divanı kendisine has niteliklerinden dolayı Şark İslâm kültür ve edebiyatında farklı bir yere sahiptir. Türk Edebiyatı'nda her bakımdan kemâlât arz eden birçok divan sahibi içinde Salih Baba öz ve söz sahibi olanlardan biridir. İlim ve tetkikatı, tecrübe ve sanatı olmadığı halde aniden ve irticalen bu derecede bir divânı vücûda getirmesi onun Türk edebiyatında yükselmesinin haklı sebebidir (Deniz; 2002).

Birçok şiirinde ayet ve hadislerle yer veren Salih Baba'nın aruz vezniyle yazdığı manzumelerinde dili ağır, hece ölçüsüyle yazdıklarında oldukça sadedir. Şairin *Râbita-i Nakş-i Hayâlî* adıyla da bilinen Divân'ı dışında iki eserinin daha olduğu, ancak bunların 1939 Erzincan depreminde kaybolduğu söylenmektedir. *Râbita-i Nakş-i Hayâlî*'de hem Divân Edebiyatı hem Halk Edebiyatı nazım şekilleri yer almaktadır. "Fena fi'ş-şeyh" makamının hallerinden ibaret olan Divân'ı tarikat adabını, müridlik hallerini ve müridlerin örnek davranışlarını anlatır. Eserde 84 gazel, 15 kaside, 9 murabba, 16 muhammes, 2 müseddes, 1 müstezad, mesnevi kafiye düzeniyle yazılmış 4 manzume, 26 koşma, beş dizeden oluşan bentler ve hece vezniyle yazılmış 6 manzume bulunmaktadır. Salih Baba'nın şiirleri günümüzde Erzincan, Gümüşhane, Bayburt ve Erzurum yörelerinde makam eşliğinde ilahî şeklinde okunmaktadır (Doğan; 2009). *Râbita-i Nakş-i Hayâlî'nin* Mehmed Sami Efendi'nin oğlu Selahattin Kırtıoğlu'nun özel kitaplığında bulunan 1899 tarihli yazma nüshası Fehmi Kuyumcu tarafından yayınlanmıştır (1979). Ayrıca eser üzerinde Ahmet Doğan (1988) tarafından "Sâlih Baba Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Şiirlerinden Seçmeler" ismiyle bir kitap da yayınlanmıştır.

Sâlih Baba Divânı'nda Tipler ve Kişilikler:

Salih Baba Divânı, sahip olduğu tip ve kişilik kadrosunun zenginliği ile dikkat çekmektedir. Divân'da 16'sı tahayyülî-tasavvurî ve 4'ü temsîlî-sembolik olmak üzere 20 tipe yer verilmiştir. Tahayyülî-tasavvurî tip grubunda yer alan âşık tipinde 8 değişik, sevgili tipinde ise 4 değişik adlandırmayı da bu gruplara dahil ettiğimizde kullanılan tip sayısı 32'ye çıkmaktadır. Eserde yer alan kişilik kadrosu 32 dinî, 7 tarihî-efsânevi, 2 edebî, 9 mutasavvıf olmak üzere toplam 50 kişilikle daha da zengindir. Akkuş (1995) tarafından yapılan tasnifte yer alan sanatkar ve bilgin gruplarına dahil olabilecek kişiliğe ise eserde rastlanamamıştır.

Çalışmamızda bu 32 tip ve 50 kişilik ayrı ayrı ele alınacaktır. Şiirlerde bazı tip ve kişilikler birden fazla isim ve sıfatla geçmektedir. Bu isim ve sıfatlar kişiliği ya da tipi karşılayan asıl ismin içerisinde zikredilmiş, ayrıca bir başlık açılmamıştır. Tip ve kişilikler hakkında kısaca bilgi verilip, belirgin özelliklerinin geçtiği beyitlerden örnekler² seçilmiştir. Divanda bazı tip ve

² Bu çalışmada örnek beyitler: Kuyumcu, Fehmi (1979), *Erzincanlı Tüfekçizâde Sâlih Baba Divanı*, adlı eserden alınmıştır. Örneklerin yanında verilen ilk rakam şiirin Divan'daki sıra numarasını, ikinci rakam ise örneklerin beyit ya da bend numaralarını göstermektedir.

kişilikler için çok fazla örnek olması hasebiyle o grubu temsil eden örneklerden bazıları seçilip verilmiştir.

I. TIPLER³

1.TAHAYYÜLÎ-TASAVVURÎ TIPLER: (Hikâye-destân-masal kahramanları, karakterler)

1.1. Müsbet Tipler:

1.1.1. Ârif:

Kelime anlamı; bilen, bilgide ileri olan, vâkıf, âşinâ, külfetsiz olarak irfan ve mârifet sahibi olan, tasavvuf ıstılahında mârifet sırrına ermiş, keşf ve müşâhede yoluyla Allah'ı bilen kişidir. Uludağ (2012), ârifi şu şekilde tanımlamaktadır: Tasavvufî anlamda, “Allah Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse. Müşâhede ve temâşâdan hâsıl olan bilgiye mârifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir”. Ârif, ibadetlerini cennete kavuşmak için değil, Allah'ın emrini yerine getirmek için ve zâtının, ibadete lâıyk zât olduğunu bildiklerinden ibadet ederler. “*Ârif-i billâh, kutb, velî, ehl-i dîn, ehl-i yakîn, ehl-i hâl, ehl-i tahkîk*, tabirleri de kullanılmıştır” (Pala; 1989).

Ârifin her bir kelâmı hüccet ü bürhân ile
Kuru da'vâ ile olmaz ehl-i irfân ile bahs (17/2)

Döner çarh-ı felek aslâ yorulmaz
Sâni'in sun'una akıllar ermez
Ârif olan bu dünyâyâ sarılmaz
Her kimi sevdiyse eyledi berbâd (26/2)

Bilinmez âlemin sırrı nihândır
Dört şâhın hükmüyle döner cihândır
Ârif olanlara özge seyrândır
Kâmile her eşyâ olmuş bir evrâd (26/4)

Ârifin her bir kelâmı bir mücevher kânıdır
Cânlara verir hayâtı âb-ı hayvândan lezîz (27/3)

³ Bu konunun ele alınışı ve işlenişinde (tasnifinde) şu eserlerden yararlanıldı. Akkuş, Metin (1995) *Nefî Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*. / Akkuş, Metin (2000) *Divan Şirinde İnsan I - Dini Kişilikler*.

Ârifler ayı görmeyicek savmını bozmaz
İftâra olar nimet-i uzmâya giderler (30/8)

Ârif isen olma ey dil zerre denli akla yâr
Şehveti dünyâ-peresttir taptığı dînâr olur (43/2)

Ârif ol gönlüne gir bir kâmilin
Gizli câna hükm eden sultâna bak (79/2)

Ârif ölmekten kaçır mı cânını cânân alır
Kurtarır ağyâr elinden anı şîrânî adem (103/29)

1.1.2. 'Âşık:

Birine, bir şeye tutkun anlamlarına gelen kelime, Klasik Edebiyat'ta seven, meftûn anlamlarında kullanılmıştır ve hemen hemen bütün şairler âşıktır. Baktıkları her yerde sevgiliyi görürler, tek gâyeleri sevgiliye kavuşmaktır. Tasavvufî istilahta ise âşık, "Allah Teâlâ'yı son derecede ve âzamî mertebede seven"dir (Uludağ; 2012). Klasik Edebiyat'ta âşık için birçok sıfat kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: *Kararsız, sabırsız, şûride, mest, çaresiz, gam yiyen, zayıf, hasta, esir, bende, dîvâne, ehl-i dil, erbâb-ı dil, Mecnûn, Ferhâd...* Klasik Şiir'de her zaman sevgili, âşık ve rakip üçgeni vardır ve şair daima âşık konumundadır. Bazen şairin kendi ruhu, varlığı da kendisine rakip olabilmektedir (İlhan; 2016).

Salih Baba, şiirlerinin hemen hepsinde mürşidi Pir-i Sâmi Hazretlerinden bahseder. O mürşidine büyük saygı ve hürmet besler. Şiirini doğrudan mürşidinin medhine vakfetmiştir:

Cefâdan kaçmaz **âşıklar** senin hüsnün visâlinden
Fîrâk-ı infisâlidir ciğer-sûzânıma bâis (18/5)

Gelin ey yâr-ı sâdıklar
Bu meydân-ı muhabbettir
Bütün cem olsun **âşıklar**
Bu meydân-ı muhabbettir
Pîrimiz Sâmi Hazrettir (34/1)

Dîv sıfâtın zemmi vermez bize gam
Biz hafîd-i Pîr-i Tâgî olmuşuz
Eksik olmaz **âşık**a cevr ü sitem

Biz hafid-i Pîr-i Tâgî olmuşuz
Pîr-i Sâmi'nin çırâğı olmuşuz (56/1)

Âşıka aşkın şarâbı yüreğinin kanıdır
Gece gündüz biz anı içmekte mahmûr olmuşuz (58/6)

Tîr-i cellâd gamzesi **âşıkların** bağrın deler
Hâl-i Hindû leşkerin çekmiş gider gavgâya hat (67/5)

Her taraftan cem olup **âşıkları**
Döktüler meydâna çok türlü metâ (72/4)

Harâmî gözlerin **âşıkların** bağrın kebâb eyler
Atar gamzelerin tîri kabağından senin şâhım (94/2)

Sâlih Baba, Dîvânı'nda âşık kimliğini birden fazla sıfat ile ifade etmiştir. Bunlar; *bende*, *ehl-i aşk*, *ehl-i derd*, *ehl-i dil*, *gedâ*, *gulâm*, *muhîb* ve *'uşşâktır*. Divânda bu sıfatlarla âşığın anıldığı çok sayıda örnek bulunmaktadır. Çalışma hacmini çok artıracığı için her bir başlıktan seçtiğimiz örnek/örnekler vermekle yetineceğiz.

1.1.2.1. Bende:

Bağlı, kul, köle. Divan edebiyatında kul, çâker, gulâm, esir gibi kelimelerle ifade edilen bende, çok zaman padişah ile birlikte kullanılır. Çünkü sevgili sultan, âşık bir kuldur. Padişahın tam zıttı özelliklere sahiptir. Bendenin herşeyi padişah ile vardır. Onun esirgemesine, onun mertliğine, affına muhtaçtır. Âşık, bende olarak sadakatın yegâne temsilcisidir. Bu uğurda çok eza ve cefalar görür. Kapı eşiğinde yatmaya râzıdır (Pala; 1989).

Bir **bende-i nâçîze** gedâyem bu arada
Hem lâl ü lebin teşnesiyiz sun bize câmı (131/3)

1.1.2.2. Ehl-i 'aşk: Kalbi Allah sevgisiyle dolu olan, âşık:

Sâlihâ ahvâl-i aşkı gel yeter fâş eyledin
Ehl-i aşkın sözlerini çekemezler işbu nâs (61/6)

1.1.2.3. Ehl-i derd: Derd ehli, âşık:

Görse bir mahbûb-ı ra'nâ mevc urur deryâ gibi
Nice yüz bin **ehl-i derdi** düşürür sevdâya aşk (77/5)

1.1.2.4. Ehl-i dil:

Neşeli, zevkli, hâl ehli, aşk ve şevk sahibi kimse (Gölpınarlı, 1977). Kemâl ehli, kemâl sahibi, ârif, irfân sahibi (Onay; 1992). Uzun çalışma ve gayretlerden sonra zahiri geçip her şeyin aslı ve hakikatine ermiş veya bunları görebilme kudretine ulaşmış kimseler, yani, âşıklar zümresidir. Bunlar görünüşe göre hareket etmezler, acı ve ızdırıp namına hiç bir engel tanımazlar. Hatta bu engellerle karşılaşmak, onlara tahammül etmek kendileri için normaldir. Hiç şikâyet etmezler, yardım istemezler. Az konuşur çok yaş dökerler. Daima niyazda bulunup herşeye tahammül ve kanaat ederler (Uludağ, 2013).

Ey nefha-i cân bülbülü gizleme cânân sendedir
Aratma gel **ehl-i dili** ol gül-i handân sendedir (31/1)

1.1.2.5. Gedâ:

Dilenci, kul, bende. Divan şiirinde hemen daima sultan ile birlikte tezat sanatı içinde ele alınır. Sevgilinin mahallesinde kapı kapı dolaşan 'âşık bir gedadır. Sevgili karşısında giyim kuşamı, yaşadığı hayat vs. ile âşığın hali gedâyâ çok benzer. 'Âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. Aksine gedâlıkta bir yücelik bulur. Çünkü o, 'âşıklık yönünden kendini aşk ülkesinin sultanı kabul eder (Pala; 1989).

İçirip bir kadeh aşkın meyinden
Gedâ iken seni sultân eder şeyh (24/2)

1.1.2.6. Gulâm: Kul, köle, esir, bende. (bkz. Bende)

Varıp dergâh-ı Sâmi'de **gulâm** ol
Kılan icrâ Odur şân-ı şer'ât (15/30)

Menem Sâlih hulûs ile **gulâm** oldum kapısında
Memât iken hayât buldum olup dîvânıma bâis (18/8)

Gulâm olmak bunun gibi veliye
Bize Hak'tan büyük ihsân değil mi (142/18)

1.1.2.7. Muhîb:

Seven, sevgi besleyen dost (Pala; 1989), hayrı isteyen ve bir kimsenin tarafını tutan mânâlarında kullanılır. Tasavvufta bir tarikata yeni girmiş kişiye denir. Bu terim Mevlevî ve Bektaşîlere aittir. Muhîb ikrar verip tekkeye dâhil olunca

eviyle ilgisini keser, çileye soyunur, hizmete başlar sonra derviş olur (Gölpınarlı, 1977).

Derdime dermân seni buldum eyâ hâzık tabîb
Bu anâsır bendine mesdûd olup kaldım garîb
Bu cihânda senden özge bulmadım sâdık **muhîb**
Yek nazarda bendeyi kurtardığın bilmez miyem (96/4)

1.1.2.8. ‘Uşşâk: Âşıklar, sevenler (Devellioğlu, 1988).

Defter-i uşşâka kayd et adımı
Hürmetine Mefhar-i âlem Habîb (13/5)

Pîrimiz Hazret-i Rehber Muhammed Sâmi-yi Server
Kamu **uşşâki** mest eyler yüzü şems ü duhâdır pîr (38/9)

1.1.3. Dervîş:

Kelime, Farsça “dilenmek” anlamına gelen “dervîz” kelimesinden bozmadır. “Allah için alçakgönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarîkate bağlı bulunan kimse” (Pala; 1989), gayet mütevazı ve kanaatkâr olan, mâneviyatla gönlü zengin olan fakir ve tam kelime karşılığı olarak fakir ve yoksula denir. Sonraları bu tâbir, tarîkatlardan birine bağlı olan mânâsına kullanılmıştır. Dervîşler tarîkate yeni giren ve bir mürşidin kılavuzluğuna ihtiyaç duyan kimselerdir. Bu bağlamda tarîkate yeni girmiş kişinin dervîş olabilmesi için Hakk’a yönelmek suretiyle, tarîkat kurallarınca eğitilip belirli bir aşamaya gelmesi gerekir (Zavotçu; 2013). Dervîş, şiirlerde dünyayı önemsemeyen, şeyhinin söylediklerine uyan, cefâyâ katlanan ve kanâat eden bir tip olarak tasvîr edilir:

Evvelâ bir pîre teslîm olmayan **dervîş** midir
Eşîğinde baş koyup cân vermeyen **dervîş** midir (39/1-12)

Doğru **dervîş** olmayan dil şehrine şâh olamaz
Yâre kesret perdedir geç "vahdet-i kübrâ"ya gel (91/2)

1.1.4. Ferhâd:

“Ferhâd ile Şîrîn” adlı hikâyede geçen kahramanlardan biri. Ferhâd, Hüsrev adlı İran padişahının sevgilisi olan Şîrîn’e âşıktır. Şîrîn’in arzusu üzerine Bî-sûtûn adlı dağı delmesi istenir. Çünkü kendisi mimar-mühendistir. Divan şiirinde, sevgilisine kavuşmak için zorlu, gerçekleşmesi güç işleri göze alan

aşığı sembolize eder. Daha çok Şîrîn ve Hüsrev ile birlikte anılır. Bazan Mecnûn ile karşılaştırılır (Pala, 1989).

1.1.5. Şîrîn:

“Hüsrev ile Şîrîn” yahut “Ferhâd ile Şîrîn” hikâyesinin kadın kahramanı. Ermeni melikesi Mehin Banû'nun yeğeni olup yaşadıkları lirik ve dramatik aşktan sonra Hüsrev'in mezarı başında canına kıymıştır. Divan edebiyatında müstakil mesnevîlere konu olduğu gibi münferit beyitlerde de adından bahsedilir. Kelimenin “tatlı, sevimli” anlamı ile de genellikle tevriyelere mesned teşkil eder (Pala;1989).

Leylâ ile Mecnûn'dan sonra eski şiirimizde en çok zikredilen hikâye kahramanları Ferhâd ile Şîrîn'dir. Mimâr olan Ferhâd, dağı delmesiyle sevgili için olmazı olur kılan fedâkâr âşık tipini; Şîrîn ise tatlılık ifade eden adının yardımıyla âşığı nâz u işveyle bela dağına salan sevgili tipidir. Bu hikâyede aynı zamanda padişah anlamına gelen Husrev, Ferhâd'ın rakibi olmak gibi bir rol üstlenir (Akkaya, 2018). Ferhâd ile Şîrîn şairler tarafından genellikle birlikte kullanılır. Sâlih Baba Divanı'nında da çoğunlukla her ikisi bir arada kullanılmıştır.

Ferhâd ile Şîrîn hikâyesine telmihte bulunan şâir, sâlikin benliğini yok ederek kendisini Hakk'ın tecellisine hazırlamasını, Ferhâd'ın Şîrîn'e kavuşmak için külünkle dağı delmesine teşbih etmiştir. Bu hikâye, vuslatı neredeyse imkânsız olan aşka düşmüş istisnâî bir âşığın çaba ve mücadelesini anlatır:

Bağırtlak gibi illerde gezip âvâre mi kaldın
Olup **Ferhad** bu benlik dağını deldin mi sen Sâlih (21/5)

Sâlihem kalmışam nar-ı hicranda
Kaldım **Ferhâd** gibi kûh-i hüsranda
Tatlı cânım feryad eyler zindanda
Zindan ağlar yâran ağlar can ağlar
Eşim dostum yaş yerine kan ağlar (54/5)

Aşk ucundan gör ki **Ferhâd** neyledi
Vuslat-ı **Şîrîn**'e delmedi mi dağ (73/8)

Mecnûn'u görün n'etti Leylâ'daki âh ile
Ferhâd da **Şîrîn** için gör neyledi dağ ile
Her birisi bağlandı bir âhenîn bağ ile
Sen seni âşık sanma bir beyhûde âh ile
Var etti özün anlar ol nûr-ı İlâh ile (124/1)

Ferhâd dahi **Şîrîn** için dağları deldi
Verdi serini O da o ikrâr ile gitti (132/6)

Nakşî cemâlinden kesmem gözümü
Sende buldum mâdenimi özümü
İster ver **Şîrîn**'im güldür yüzümü
İster kûhistânda **Ferhâd** et meni (140/3)

Şîrîn'in var iken köşkû konağı
Niçin **Ferhâd**'a deldirdi (o) dağı (161/16)

1.1.6. Kâmil (Ehl-i kemâl):

Kemale ermiş, olgun, bilgin kişi. Sûfiler insanları üçe ayırırlar: Son mertebeye varan kâmil insanlar, tarikata giren sâlikler ve bunların dışında kalan, dalâlette bulunan kişiler. Yaratılanların en yücesi olan insan, bulunduğu derecede kalmayarak sahip olduğu ilahi nurun asıl kaynağına ulaşmaya çalışmalıdır. "İnsan-ı kâmil" olup hasretini çektiği Hakk'ın visaline erişmek için ruhunu dalaletten kurtarmaya çalışmalıdır ki, bu da masivâdan geçmek, dünya ilişkilerini terk etmek, nefse hâkim olmak ve benliği yok etmekle mümkün olur. İnsan ancak bu şekilde son mertebeye erişip Tanrı'da yok olabilir. "Fenafillah" mertebesi budur. Hakk'a kavuşmak, yani fenafillah mertebesine erişmek için bir de mürşid-i kâmile intisap etmek lazımdır. Kâmil; şeriat, tarikat ve hakikat mertebelerini bilen kişidir (Uludağ, 2013). Kâmil tipi Divân'da çok fazla örnekte geçmektedir. Hemen hepsinde kâmilden kasıt Pîr-i Sâmi'dir:

Hamdulillah bize irsâl etti Hak bir **kâmili**
Mürşidimiz Hazret-i Şeyhim Muhammed Sâmiyâ (4/18)

Özün bir pîre teslim et müdâvim ol kapısında
Meşâyihden murâd şâhim mürebbî **kâmil** olmaktadır (50/4)

Biz misâfiriz velâkin biz de mihmân bekleriz
Kâmil insân bulmuşuz bâbında ihsân bekleriz (57/1)

Arayıp **kâmil** insânı bulunca
Ne derdler çektiler bu yolda esnâf (75/6)

Dünyadan el çek ol fânî ara bul **kâmil** insânı
Kılagör derde dermânı meded iste atâsından (114/6)

1.1.7. Kutb:

Değirmen taşının etrafında döndüğü eksen. Gavs'ten sonra gelen tarikat ulusu. En büyük velî. “Her zaman, âlemde, Allah'ın nazar kıldığı yer olan tek kişi”dir (Uludağ; 2012). Kâinât bu kişinin çevresinde döndüğü için ona Kutb denmiştir. Ricalü'l-Gayb'ın başkanıdır. O, âlemin ruhu, âlem de onun bedeni gibidir, bütün âlemi idare eder. “Bir çağda en mükemmel mütevekkil kim ise o çağda tevekkül ehlinin kutbu odur. Buna göre kutub bir tür prototiptir, belli bir zümrenin veya mesleğin ideal temsilcisi ve piridir” (Ateş; 2002). Tarikatlarda her mürid, kendi şeyhinin kutb olduğuna inanır. Şiirlerde dâimâ idealize dilmiş bir tip olan Kutb'u, Sâlih Baba birçok şiirinde bağlılığını dile getirdiği; saygı, sevgi ve hürmetle yâd ettiği Pîr-i Sâmi olarak görmekteyiz. O, zamanın Kutb'udur. Kutb, yalnızca madde âleminin değil mânevîyât âleminin de başıdır. Salih Baba, şiirlerinde mürşidi Pîr-i Sâmi'nin kutbü'l-aktab olduğunu haber vermektedir. Pîr-i Sâmi için genellikle zamanın kutbu ifadesini kullanmıştır:

Hakikat mürşidimiz Pîr-i Sâmi
 İhâta eylemiş nûrun tamâmı
Zamânın kutbudur vaktin imâmı
 Bu yüzden ahd ü ikrârım sen oldun (83/7)

Bu mısralarda şairin, “zamanın kutbu” tamlamasını tesadüfen kullanmadığı ortadadır. Dörtlüğün tamamı üçüncü mısradaki hükmü ortaya koymak için söylenmiştir. İlk iki mısra mezkûr hükmü hazırlar, dördüncü mısra ise bu hükme bağlanan bir neticedir. Yine bir başka şiirinde şair:

Kamu derdlilerin dermânı O'dur
 Bu asrın hem O'dur **kutb-ı zamânı** (2/25)

derken tasavvuf felsefesindeki kutbü'l-aktab mefhumunu müktesebatıyla bildiğini gösterir. Zira “Kutup zamanda tek kişidir, bütün yaratıkların kalplerine uzayan bağları vardır. Âlemin ihtiyaçlarının kendisine bağlı olması yönünden bu bağlar zaviyesinden Kutup yaratıkların gereksinimlerini karşılar” (Can; 2016)). Salih Baba *kamu derdlilerin dermanı oldur*, derken kutbü'l-aktabın bu tasarruf hakkını ima etmiş olmalıdır. Buna ilaveten şairin kutbü'l-aktab yerine onunla aynı anlama gelen diğer tasavvufî ıstıhlara da yer verdiği görülür:

Sana geldim pîrim Muhammed Sâmi
 Sensin bu cihânın **kutb** u imâmı

Def' eyle gönlümden işbu gamâmı
Aslımdan bir haber veren yok bana (5/12)

Vaktin imâmı Sâmi'dir
Kutb-1 zamânı Sâmi'dir
Sâlih gulâm-ı Sâmi'dir
Gör neyledi bu dert bana
Oldu bu dert devlet bana (7/14)

Bular bir özge cândırlar bular dârü'l-emândırlar
Bular **kutb-1 zamân**dırlar kamu vahdet-nümâdır pîr (38/7)

Sâlihâ bir özge cândır Pîr-i Sâmi Hazreti
Server-i kutb-1 cihândır Pîr-i Sâmi Hazreti
Ser-tabîb-i âşikândır Pîr-i Sâmi Hazreti
Mazhar-ı vahdet-nümâdır beyt-i Rahmân bizdedir (49/8)

Sâlih tutagör sıdk ile sen dâmen-i Pîri
Bu asrın Odur kâmili hem **kutbu** emîri
Hem şehr-i hakikat ilinin mâh-ı münîri
Görün nice mahbûb-ı Hudâ var bu beşerde
Sevdim seni seydâ-yı cihân hayır ve şerde (129/7)

Dergâh-ı Sâmi'de var kıl fizâhı
Odur âşıkların püştü penâhı
Zemînin **kutbu**dur semânın mâhı
Sâmi gibi âli-şâne var yûri (134/7)

Vilâyet şehrinin hem pâdişâhı
Hakikat sûretâ insân değil mi
Bu asr üzre cihânın **kutb** u şâhı
Pîr-i Sâmi-yi Erzincân değil mi (142/29)

Zümre-i uşşâkın Şâh-ı merdânı
Âlem-i ekvânın **kutb-1 zamânı**
Buldum Pîr-i Sâmi gibi sultânı
Cümle derdlerime derman eyledi (143/5)

Cümle âyâtı ehâdis ile isbât eyleyip
İki yüzden şerh eder **kutb-1 cihân**dır Mesnevî (148/2)

Ne söylerse ledünnîdir kelâmı
Bu vaktin hem Odur **kutb** u imâmı (164/15)

1.1.8. Leylâ:

Leyla ile Mecnûn mesnevisinin kadın kahramanı. Leylî diye de bilinir. Benî Amir kabilesinden olup Kays(Mecnûn)'ın akrabalarından biridir. Adı Leylâ binti Mehdî b. Sa'dü'l-Âmiriyye'dir (Pala; 1989).

Âşıkların sevdâsıdır âriflerin me'vâsıdır
Sâlihlerin **Leylâ**sıdır kâmililerin seyranıdır (33/4)

Budur recâsı âsinin göster yüzün **Leylâ**sının
Sâlih dâim Mevlâ'sının hem kulu hem kurbânıdır (33/10)

Bil emânettir muhabbet sana Mevlâ'dan gelir
Doğru Mecnûn oldun ise bil ki **Leylâ**'dan gelir
"Küntü kenz" in mebdeidir arş-ı a'lâdan gelir
"Akl-ı küll" sensin gönül "levlâk" senin şânındadır
Her ne var a'lâ vü esfel cümle divânındadır (46/4)

Dervîş olan kaynar taşar
Dalgalar geldikçe coşar
Bilmem kangı dağdan aşar
O **Leylânın** yolu dervîş (62/5)

Hak gözüyle neye baksam kamu **Leylâ** görünür
Beni pîrim kılalı aşk ile sevdâya harîs (65/6)

Hızır bir gizli **Leylâ**dır Hızır bir özge me'vâdır
Hızır tevfik-ı Mevlâ'dır bilir her bir işâretten (119/7)

Bir zamân bekledim **Leylâ** dağını
Bir zâman bekledim gül budağını
Bir zamân bekledim yâr otağını
Vâsıl-ı yâr olamadım ne çâre (126/2)

Muhammed Sâmi-i server var iken sen gibi rehber
Düşer mi şânına dilber aratmak bana **Leylâyı** (141/15)

Vahdetin sırrın duyup yağmaya verdim gönlümü
Dost göründü her taraftan aynıma **Leylâ** gibi (144/4)

1.1.9. Mecnûn:

Kelime anlamı "deli" demekse de daha çok Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanı olarak bilinir. Benî Âmir kabilesinden şair Kays b. el-Mülevvahü'l-Âmirî'nin lakabıdır. Bir başka rivayete göre Emevîler devrinde yaşamış Kays adlı bir beyzâdenin lakabıdır (Pala; 1989).

Divan şiirinde Leylâ ve Mecnûn çoğunlukla şiirde birlikte kullanılır. Şiirimizde seven ve sevilen için sembol olmuş iki tip Leylâ ve Mecnûn'dur. Dîvân şiirinde yüzyıllar boyu aşklar, ayrılıklar, cefâlar hep bu isimlerle ifade edilmiştir. Leylâ, vefâsız bir sevgili, aynı zamanda gece anlamına geldiği için de genellikle saç için sıfat olmuş; Mecnûn (önce Kays) ise, hem sadık, cefâkâr, deliye dönmüş âşık tipidir (Akkaya, 2018). Âşığın ve dolayısıyla şairin teşbih unsurudur. Manzumelerde Mecnûn, aşkın büyüklüğünün ve engel tanımazlığının ifadesidir. Bu anlamda aşk, deniz ve geniş bir vadi olarak hayal edilir (Aydın; 2010).

Bilindi "küntü kenz" sırrı açıldı perde-i zulmet
Görürem bu cihan halkı kimi **Mecnûn** kimi **Leylâ** (3/6)

Sâlihem **Leylâ-sıfat** bir dilberin **Mecnûn**'uyum
Perdeyi yüzden götür ey mazhar-ı âlî-cenâb (14/8)

Bülbüle çekdirir âh ile zârı
Pervâneye dâim gösterir nârı
Mecnûn'un **Leylâ**'sı Mansûr'un dârı
Ezelden böyledir hûy-ı muhabbet (16/2)

Gönül fehm edeli "lâ"dan "illâ"yı
Mecnûn-veş biz de bulduk **Leylâ**'yı
Nûr-ı cemâlinde seyr et Mevlâ'yı
Bir rûh-ı musaffâ mir'âtımız var (29/12)

Bir **Leylânın Mecnûn**'uyam cânân ilinin cânıdır
Bir dilberin meftûnuyam bu cân anın kurbânıdır (33/1)

Umûrun Hakk'a tefvîz et n'ederse hoş eder Mevlâ
Seher bülbülleri ol güle karşı eyle vâveylâ

Eğer **Mecnûn** isen bak gör cihân halkı kamu **Leylâ**
Geçip "lâ"perdesinden Sâlihâ ol "mazhar-ı illâ"
Vücûdun gülşanı ey dil senin hep vâridâtındır
Kamu gördüklerin cümle senin zâtı sıfatındır (45/5)

Söylenir dillerde bir **Mecnûn** u **Leylâ** her zamân
Günde yüz bin nice **Mecnûn** ile **Leylâ**'sı geçer (48/12)

Kâmil insân Pir-i Sâmî Hazretini bulmuşam
Sâlihem **Mecnûn**-sıfat **Leylâ**'ya düştüm gel yetiş (63/9)

Kimin **Mecnûn** edip sahrâya salmış
Kimine arz eder **Leylâ**'yı elfâz (70/2)

Gör sefil **Mecnûn**'u bir **Leylâ** için
Kurdu kuşlar başı üstünde otağ (73/9)

Tâ ezelden aklımı verdi benim yağmaya aşk
Bir nigâhla **Mecnûn**'u bend eyledi **Leylâ**'ya aşk (77/1)

Nûr-ı siyâh ile bürünmüş nikâb
Aceb bilmem kimden eyler ihticâb
Seher yeli vurur eyler feth-i bâb
Arz eyler **Mecnûn**'a **Leylâ**'yı zülfün (82/3)

Nemî dânem çünân **Mecnûn** menem ahrâr-ı dervîşân
Değil Mansûr yek-tâ şod hemân berdâr-ı dervîşân (112/1)

Mecnûn'u görün n'etti **Leylâ**'daki âh ile
Ferhâd da Şîrîn için gör neyledi dağ ile
Her birisi bağlandı bir âhenîn bağ ile
Sen seni âşık sanma bir beyhûde âh ile
Var etti özün anlar ol nûr-ı İlâh ile (124/1)

Mecnûn'u görün oldu kamu dillere destân
Leylâ diyerek âhiri ol zâr ile gitti (132/5)

Menem **Mecnûn** senin hüsnüne hayrân
Dilemem senden özge yârı **Leylî** (138/2)

Eğer **Mecnûn**'da olmasaydı meyli
Anın çanağını kırmazdı **Leyli** (161/15)

1.1.10. Mürşid (Mürşid-i Rabbânî, Mürşid-i kâmil):

Mürîdlerine yol gösteren tarikat pîri, şeyh. Kelime, "Doğru yolu gösteren, rehber, kılavuzluk eden anlamlarına gelir. Tasavvufî ıstılahta gafletten uyandıran, sırât-ı müstakîmi gösteren şeyh olarak geçen mürşit, şu şekilde tanımlanmaktadır; "Mürşit merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir, mum gibidir, kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır" (Uludağ; 2012). Mürşid, herkese nasibi ölçüsünde hak yolu gösterir. Bazan büyük bilginlere de mürşid denildiği olur. Her bakımdan gerçek mürşid Hz. Muhammed'dir. Kutup ve gavs ise zamanın mürşididir (Pala; 1989).

Şerî'at pâyine bend ol hakikat râhına azm et
Bulup bir **mürşid-i kâmil** bu derdin çâresin ara (3/10)

Hem büyük put benliğindir kesemezsin başını
Pîre teslim et özün bir **mürşidi** bürhân ara (10/6)

Sakın her **mürşide** varma hazer kıl
Görürsen anda noksân-ı şerî'ât (15/30)

Yalancı nefse kul olma düşün bir mebde-i aslın
Bulup bir **mürşid-i kâmil** bütün bey' ü şîrâ'dan geç (20/4)

Mürşid-i kâmil güneş sâlikler anın zerresi
Râbita oldukça pîre cümle a'zâ "Hû" çeker (42/13)

Bir hakikat **mürşidine** eyledin mi biati
Meclisinde sohbet-i cânâna oldun mu vukûf (76/3)

Şerîat ilmini icrâ kılan bir **mürşidi** ara
Eriştirsin seni yâra ebed kurtul nedametten (119/12)

Bulup bir **mürşid-i kâmil** özün ol şeyhe teslim et
Gulâm olup kapısında bırak bu şöhreti şânı (151/6)

Söz ile **mürşid-i kâmil** bulunmaz
Şahan zan eyleme her bir gurâbı (156/10)

1.1.11. Rind:

“Halkın, hakkında söylediklerine aldırmadan yaşayan, içi irfânla dolu olduğu halde halktan biri gibi yaşayan bilge kişi, rızâ mertebesine erdiği için her şeyin ilâhî takdire göre meydana geldiğini bilen, bunu şuur ve idrâkine eren kâmil insan” (Uludağ; 2012). Dinin şekil yanı sıra sınırlı kalmayıp zâhidlere karşı çıkan, özüne ve mânâsına indiğini söyleyen mutasavvıf olarak tanınan rind, görünürde sarhoş ve laubali görünen, ancak özünde dini yaşayan kimselerdir. Klasik şiirde rind de, âşık gibi baskın olan bir tiptir. Mest kelimesi de bu kişiler için kullanılmıştır (İlhan, 2016). Salih Baba Divânı'nda rind tipi bir kez geçmektedir. Dünyanın gelip geçiciliğinden, alçaklığından, güvenilmezliğinden bahsederek “Onun gibi rind-i kallâş yoktur” der.

Hayâtı memâttır memâtı hayât
Yüz bin renk gösterir aslı bir nevât
Aslâ sözlerinde bulunmaz sebât
Yoktur anın gibi bir **rind-i kallâş** (59/3)

1.1.12. Sâkî:

Kadeh sunan, içki veren. Divân şiirinde bezm âleminin en önemli unsurlarından biri sâkîdir. Meclise neşe ve canlılık veren odur. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Şâirin gözünde sevgili, bir sâkî sayılır; yahut bizzat sâkî sevgili mesabesinde. Bazan sakî mutrib olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde sâkî mutlaka güzelliğiyle dikkat çeker. Hatta âşık, içkiden değil sâkînin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. Sâkîden içki dışında dilekte de bulunulabilir (Pala, 1989). Meselâ şair ondan vuslatı veya dudağını sunmasını isteyebilir. O Hızır'a benzer ve bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar, hazırlar, içki sunar, meclise neşe ve parlaklık sunar, şarkı söyler vs.:

Hasretinden yandı cismim ciğerim oldu kebâb
Sâkiyâ sun bâdeyi atşânım Allah aşkına (9/2)

Yekî efrûşu haz dem râ sun ey **sâkî** mey-i hamrâ
Ayân olsun şeb-i İsrâ seved izhâr-ı dervîşân (112/2)

Ey erenler arslanı
Geldin imdâda **sâkî**
Doldurdun Erzincân'ı
Nûr u ziyâda **sâkî** (135/1)

Dilberi ile gönül gel gir hüviyyet şehrine
Sâkî-i devrân elinden nûş idegör kevseri (155/6)

Sun ey **sâkî** hayât bahrinden âbı
Dağılsın gönlümün zulmet sehâbı (156/1)

Bize vahdet meyinden sundu **sâkî**
Atâlar eyledi ol hubb-ı Bâkî (161/2)

1.1.13. Sevgili (Cânân, Dilber, Yâr, Ma'sûk):

Divân şiirinin baş kişisidir. *Can, canan, cânâne, yâr, dost, mahbûb, habîb, ma'sûk, güzel, hûb, hûbân, sanem, bût, nigâr, server, şâh, şeh, hüsrev, sultan, mâh, âftab, şûh, tabîb, dilber, kâfir, nâzenin, hûnî, bî-vefâ, dil-dâr, dîl-rübâ, dîl-ârâ, dîl-nüvâz, gül-izâr, gül-endâm, melek, mehlîkâ, sâkî, peri, mutrib* vs. kelimeler, çok zaman istiare yoluyla sevgilinin ifâdesinde kullanılır.

Akkuş'a (2006) göre; "Edebiyatımızda aşk temasının temel kişiliği olan sevgili, ilgi duyulan üç temel tiplere yerleştirilmiştir:

- 1) Yaşayan varlık olarak sevgili/maddî,
- 2) Hayâlî unsur olarak sevgili/sembolik,
- 3) Tasavvuf anlayışına göre sevgili/ilâhî."

Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ızdırap verici oluşu başta gelir. Gönlü taştır, âşık yâr olmaz, ele geçmez, vuslatı yoktur, söz verir ama sözünde durmaz, ağlayıp inlemek ona tesîr etmez, merhametsizdir. Âşıkın ağlaması ona zevk verir. Âşık ne kadar çok ağlarsa o kadar makbul olur. Bütün bu haller sevgilinin kendine has sıfatları olup yadırganmaz, ayıplanmaz. Çünkü o, gönül mülkünün sultanıdır. Sevgilinin eziyetten vazgeçmesi âşıktan yüz çevirmesi gibi telakki edilir. Gerçek âşık sevgiliden şikâyetçi olmaz, bu hâlden memnundur. O, can bağışlayıcıdır. Hayat verir. Sevgilinin platonik bir aşk ile sevilmesi Divân Şiiri'nde onu tasavvuf çerçevesinde görmeye yol açmıştır. Tasavvufta sevgili Allah'tır. Aşk ise İlahî aşktır (Pala, 1989).

Divân şiirinde sevgili daima yüceltilir. Adetâ ondan bahsetmenin gayesi de budur. Sevgili olmayan yer cennet bile olsa değeri yoktur. İki cihan ona feda edilir. Onun varlığı bütün acılan unutturur. Onun sözü âşık için kanun gibidir. Sevgiliyle ilgili teşbih ve mecazlara nihayet yoktur. Bazan Yûsuf, İsâ, Süleyman olur; bazan peri, melek, huri ve gilmân olur. Pervâne'nin mumu; kulun sultânı odur. Candır, tabîbdir, servdir, güldür, gülistandır. Ay ve güneş, tıfl ve cüvân, âhû ve gevher, kible ve Kâbe odur. Onun güzellik unsurlarının da sonu yoktur. Onda olan her şey güzeldir. Kısacası, gerek tasavvufî, gerekse platonik anlamda; gerek gerçek, gerekse mecazî anlamda sevgili hakkında

söylenilecek söz bitmez (Pala; 1989). Sâlih Baba Divanı'nda sevgili tipi; *cânân*, *dilber*, *ma'şûk* ve *yâr* sıfatlarıyla birçok örnekte ele alınmıştır:

1.1.13.1. Cânân:

Ten senin bu can senin **cânân** senin
Benliğim kaldır aradan yâ Mucîb (13/2)

Ey nefha-i cân bülbülü gizleme **cânân** sendedir
Aratma gel ehl-i dili ol gül-i handân sendedir (31/1)

Dilerem senden ey zât-ı mutahhar
Bana **cânân**ımı eyle müyesser (35/1)

Cân eğer **cânâna** vâsıl olmaz ise Sâlihâ
Çekdiği sevdâsı anın bir vefâsız kâr olur (43/7)

Gel ey cân eyle sen **cânânı** mahfuz
Sadef batnındaki mercânı mahfuz (69/1)

Geç bu şöhret âleminde cânâna bak
Cânın üzre seyr eden **cânâna** bak (79/1)

Nebîlerde bir esrâr var velîlerde bir esrâr var
Oların tenleri cânıdır olubdur cânları **cânân** (107/31)

Şikâr almaklığa **cânân** ilinden azm-ı râh ettim
Hemân kendim şikâr oldum kemend ü yâya düştüm ben (109/4)

Gel cânını terk eyle ki **cânân** doğa senden
Hem kalbini pâk eyle ki irfân doğa senden (121/1)

Bedensiz bir güzel gördüm efendim
İlikten damardan kandan içerü
Cânân illerinden sordum efendim
Bir cân vardır gizli cânıdan içerü (122/1)

Türâba ver tenini cânını **cânâna** teslîm et
Muhammed Pîr-i Sâmi'den dile derdine dermânı (149/6)

Sen dahi kalb-i selîme ermedin ey Sâlihâ
Arz edersin ol **cânân**ın rü'yet-i didârını (153/12)

Cânân çatmış kaşlarını gözünü
 Bizden kesmiş selâmını sözünü
 Bir gün olur ben de çekmem nâzını
 Şitâ gitti yaz gelmeğe az kaldı (157/2)

1.1.13.2. Dilber:

Kaşınla kirpigin zülfün beni mest etti ey **dilber**
 Değil mestâne gözler kâmet-i zibâda yangın var (40/4)

Ben gibi **dilber** senin hâlin yaman olsun da gör
 Bükülüp kaşın gibi kaddin kemân olsun da gör (51/1)

Dilersin **dilberi** dilber kılarırsın **dilberi** dilber
 Sana da keşf olur dilber mühim esrâr-ı dervîşân (112/5)

Bu şeb bana arz-ı cemâl eyledi **dilber**
 Sevdâsı o yârin meni mest eyledi gitti
 Hem dişleri dür ruhleri gül çeşmi mücevher
 Sevdâsı o yârin meni mest eyledi gitti
 Sol gamzeleri cânıma kasd eyledi gitti (150/1)

Mazhar-ı zât-ı Ahad'den vâhidiyyet noktası
 Bülbül-i bâğ-ı hakikat güllerinin **dilberi** (155/6)

1.1.13.3. Ma'şûk: Sevilen, sevilmiş, sevgili (Devellioğlu, 1988).

Gel ey derd ehli **ma'şûk**un sakın kaçma cefâsından
 Bu bir gülzâr-ı fânidir ne tutmuşsun yakasından (114/1)

Ma'şûkun cevri tükenmez hem belâsı âşıkın
 Dûd-ı âhım erdi heft-âsumâne çâre ne (127/12)

Sevdim seni terk eylemenin çâresi yoktur
 Hem fâili Hak'tır
Ma'şûk olanın âşıkına cilvesi çoktur
 Gamzeleri oktur (162/1)

1.1.13.4. Yâr:

Çık aradan sen seni terk eyle gör var olanı
 Benliğin imiş göresin hep sana nâr olanı
 Kim-durur gör ol zamân da **yâr** ü ağıâr olanı
 Hem budur maksûdun ancak Hakkı dânanadan garaz (66/5)

Ezelden **âşinâ-yı yâr** iken vahdet sarâyında
 Anâsır bendine mağlûb olundum pâye düştüm ben (109/5)

1.1.14. Sûfi:

Dinin emir ve yasaklarından asla ayrılmayan, tasavvuf ilmiyle uğraşan, tasavvuf yolunda giden kimse. Tasavvufî anlamı: Tasavvuf ehli olan; geçici dünya işlerinden uzaklaşıp gönlünü arıtarak Allah'ı zikreden, her an Allah'la beraber olmaya çalışan, kendini Allah yoluna adayan, Allah ve Resulullah'ın emirlerini sırf Allah sevgisi ve Allah rızası için yerine getiren Müslüman (Uludağ, 2013). “Kelimeyi yün mânâsına gelen "sûf" ile ilgili görenler yanında Peygamberimiz zamanında Mescid-i Nebvî'nin avlusunda yatıp kalkan, yedirilip-içirilen ve Ehl-i Suffe denilen fakir sahabeyle ilgili olarak gösterenler de vardır. Yine bazıları sûfi sözünün temiz, arınmış anlamlarına gelen "sâf" kelimesinden türediğini ileri sürerken; bir kısım âlimler de Grekçe hikmet manasına gelen “sophos” sözünden bozma olarak görürler. Sûfi adıyla ilk anılan kişi Şam'da ilk zaviyeyi kuran Ebû Hâşimü's-Sûfi (öl. 767)'dir. İlk sufiler Hint-İran dinleri ile Hıristiyanlık tesiri altında, aslında İslâmiyette olmayan sıkı bir zahitliği ve riyâzeti kendilerine meslek edinmişlerdir. Ancak sonradan Vahdet-i vücûd etrafında gelişen fikirler onları bir araya toplamıştır. Hatta hükemâ felsefesi denilen eski Yunan felsefesinin İslâmileşmiş, şekli ile Vahdet-i vücûd'u birleştirenler de olmuştur. Daha sonraki zamanlarda "zâhid" karşılığı olarak sofî kelimesi kullanılmıştır. Sûfiler ile âlimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Âlim akıl ile Allah'a ulaşmayı isterken, sûfi aşkın gönül işi olduğunu ve Allah'a ancak aşkla ulaşabileceğini söyler. Bu nedenle tekke ile medrese birbirlerine düşmandır” (Pala, 1989).

Tekke ile medresenin birbirine düşman olmasının sebeplerini de bu görüş ayrılığında aramak gerekir. Aşk yolunu tutan rind tabiatlı şairler akli temsil eden medreseden hoşlanmazlar. Onların şiirlerinde medreselerin ve akıl yolunu tutan medrese ehlinin sık sık eleştirildiğini görürüz.

Gel ey **sûfi** kıl insâfı bırak gel Zeyd ile Amr'ı
 Geçirme yok yere ömrü hased kibr ü riyâdan geç (20/3)

Gel ey **sûfi** bu meyden iç olup sâf
 Döşür aklın Muhammed'le kıl insâf (75/1)

Ne şâfiden nar isterem
 Ne **sûfiden** âr isterem
 Pîrim Muhammed Sâmî'den
 Bir fânîsiz var isterem (93/4)

1.1.15. Yûsuf:

İsrailoğulları peygamberlerinden olup Yakûb peygamberin oğludur. Yûsuf kıssası Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olup, "Ahsenü'l-Kassas" olarak vasıflandırılır. Divân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yûsuf tur. Harikulade güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir, hatta sevgili Yûsuf-ı sâni olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Yakûb'dan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a Sultân oluşu vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Bunun en büyük âmili hiç şüphesiz Yûsuf u Zelihâ mesnevileridir. Mâh-ı Ken'ân diye nitelenen odur. Lakâbı ise Sinan'dır (Pala, 1989).

1.1.16. Zelihâ:

Kelime Züleyhâ şeklinde de okunabilir. Yûsuf peygamber ile aralarında çeşitli olaylar geçen ve sonunda onun eşi olan kadın. Yûsuf u Zelihâ hikâyesinin kadın kahramanı. Zelihâ, Mağrib melikesi idi. Mısır azizi ile evlenmiş ancak Hz. Yûsuf ile evleninceye kadar eline erkek eli dokunmamıştır. Daha evlenmeden Yûsuf'u rüyasında görüp âşık olmuştur. Yûsuf ile karşılaşınca gömleğini yırtmış, sonra da onu zindana attırmıştır. Edebiyatta çok zaman Yûsuf, Mısır vs. kelimelerle tenasüp içinde anılır (Pala, 1989).

Nice yıl hasret-i hicrân oduyla yaktı Kenân'ı
 Yanan Yakûb değil gör **Yûsuf u Zelhâ**'da yangın var (40/8)

Hüsnünü bir kez **cemâl-i Yûsuf-ı Ken'âni**'den
 Gösterip gör neyledi sultân(ı) **Zelihâ**'ya aşk (77/7)

1.2. Menfi Tipler:

1.2.1. Adû:

“Seven ile sevgili arasına giren düşman” (İspir, 2017).

Bekleriz seddi **adû**lar yıkmasın
 Nâr-ı Nemrûd ehl-i derdi yakmasın
 Derk-i esfelden münâfık çıkmasın

Biz hafid-i Pîr-i Tâgî olmuşuz
Pîr-i Sâmi'nin çırâğı olmuşuz (56/4)

Nefsimizle eyleriz dâim gazâ-yı ekberi
Yıkmasın seddi **adûlar** diye her an bekleriz (57/3)

Hiç **adû**dan havfı yoktur Salih'in
Pîr-i Sâmi olmuş iken dâd-res (60/11)

Yüzüm yoktur huzûrunda varıp arz etmeğe hâlim
Adûlar aldı dil şehrin yaman gavgâya düştüm ben (109/20)

1.2.2. Ağyâr:

Yabancı mânâsına gelen gayr sözünün çoğuludur. Başkaları, yabancılar. Seven ile sevgilinin dışında kalanlar. Seven ile sevgili arasındaki engeller, düşmanlar. Divan edebiyatındaki aşk üçgenini oluşturur. Bunlar seven, sevilen ve sevgilinin diğer 'âşıklarıdır. Tasavvufta zâhir ehli, tarikatı olmayan, şerîatsiz ve muhalif mânâlarında söylenir (Pala, 1989).

Çık aradan sen seni terk eyle gör var olanı
Benliğin imiş göresin hep sana nâr olanı
Kim-durur gör ol zamân da yâr ü **ağyâr** olanı
Hem budur maksûdun ancak Hakkı dânadân garaz (66/5)

Enisim olmadın bir lahza her dem seng-i hâr oldun
Bana kılıp adâvetler varıp **ağyâra** yâr oldun
Vücûdum şehrinin verdin harâba zehr-i mâr oldun
Düşürdün nâr-ı hicrâna belâ bahrinde yüzdürdün
Nihâyet bir kuru nâmım mezâr taşına kazdırdın (85/2)

Keşf edip **ağyâra** zülfün bana eylersin hicâb
Zülf-i berdârın gibi bir âli-ihsân istemem (101/8)

Ârif ölmekten kaçır mı cânını cânân alır
Kurtarır **ağyâr** elinden anı şîrânî adem (103/29)

Kâl ehli dahi kâlini irgürmedi hâlâ
Kesrette kalıp **âlem-i ağyâr** ile gitti (132/4)

Ağyâr kılar lutfunu âşıklara kahrın
Hem girye-i eşkime tutar tîg-i celâli (154/4)

Arada benliğin olmuştur **ağyâr**
Anı mahvet nikâbın açsın ol yâr (160/5)

1.2.3. Deccâl:

Kıyametin büyük alametlerindedir. Deccâl, son zamanda dünyaya gelecek olan bir gözü kör yahudidir. En büyük fitne olarak zikredilir, zaman kavramını alt üst edecektir (Tökel, 2000). Tanrılık davasında bulunacak ve Mehdî tarafından öldürülecektir. Deccâl çıktığı zaman insanları kendine bağlayıp birçok taraftar toplayacağına, Onun uydurduğu yalanlar ile ortalığı birbirine katıp kıyamet fitnesini kolaylaştırılacağına inanılır. Peygamberimiz kıyamete yakın birçok fitneler olacağını ve bunların en korkuncunun Deccâl olacağını söylemiştir. Edebiyatta istenmeyen kişi olarak karşımıza çıkan Deccâl'dan özellikle hicviyelerde çok söz edilir (Pala; 1989).

Çok kulak verme bu kavmin ekseri **deccâlîdir**
Hak Teâlâ'nın kelâmı Hazret-i Kur'an'a bak (78/8)

Deccâl nefsin zem etti Kur'ânda Allah
Zem olmuş iken sen kimi zem edebilirsin
Kibr ile hasedle geçirip ömrünü eyvâh
Zem olmuş iken sen kimi zem edebilirsin
Sanma ki hakikat iline gidebilirsin (118/1)

1.2.4. Rakîb:

Herhangi bir işte, bir konuda birbirinden üstün olmaya çalışan kişilerden her biri. Klasik şiirde âşık ile mâşûk arasına girip aralarını bozmaya, mâşûku kandırmaya çalışan kişidir. Âşığı en az sevgili kadar üzer, kahreder. Âşık için çirkin, kötü ve zâlimdir. Dâimâ sevgilinin yanında veya yakınında bulunur ve âşıkı sevgiliye yaklaştırmaz. Bu sebeple âşık onu, sevgilinin mahallesini bekleyen bekçi ya da köpek olarak niteler. Sevgili ise dâimâ rakibe meyleder, âşıkı en çok üzen şey de budur. Klasik şiirin ana şahıs kadrolarından olan âşık-mâşûk-rakip üçlüsünden biridir ve kavuşmayı engellediği için “aşkı arttırıcı unsur” olarak değerlendirilir (Akkuş; 1995). Aslında rakibin olmadığı yerde tam mânâsıyla aşkın var olmasından da söz edilemez. Mecâzî aşkta rakip, sevgili ile kavuşmaya engel olan herkes ve her şeydir. Bu durum, hakîkî aşkta ise insan nefesine hoş gelen, kulu Allah'tan uzaklaştıran her şey ve şeytandır (Şentürk; 1990).

Âşık, rakibin, hem yârin kapısında âşık gibi bekleyişinden hem de gözlerini ona dikmesinden rahatsızdır. Rakib yüzünden ne yârin yanına gidebilmekte ne de bu yolda başka bir şey yapabilmektedir. Burada rakibin tavrı, nefsin sâlike seyr ü sülûk sırasında yaptığıyla aynıdır. Rakibin âşıka engel teşkil ettiği gibi sâlike de nefsi engel olmakta, Hakk'a ulaşmasını güçleştirmektedir (İlhan, 2016). Râkib tipinin en karakteristik özelliği olan âşıka engel olma şiirlerde dile getirilir.

Kaşların mihrâbdır gözlerin hatib
Demlerin hayâttır leblerin tabib
Yanağında feryâd eyler andelib
Rakibler dermesin güllerimizi (146/3)

Bed-çehre **rakib** ile eder zevk u muhabbet
Âşıklarına kılmadadır cevır ile mihnet
Ağyara eder arz-ı cemâl bizlere nisbet
Sevdâsı o yârin meni mest eyledi gitti
Şol gamzeleri cânıma kasd eyledi gitti (150/4)

Rakiblerin sözün tutma
Sakın ahdini unutmama
Şâhım kapından redd etme
Kem-ter kulunu kulunu (152/4)

1.2.5. Zâhid:

Kelime anlamı olumlu olup, “dünyadan el çeken, kendisini Allah'a adanmış kimse” olsa da klasik şiirde genellikle; çok aşırı sofu, kaba sofu olarak rind tipinin karşısında bulunan ve şiirde aksiyonu sağlayan tiplerden biridir. Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, boş şeylerden de kaçınan kişi (İlhan; 2016). Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Kara kaplı kitaba bağlıdırlar, hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çok zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikata ulaşamamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şairler daima zahidin karşısında 'âşıkı görürler. Zâhidde olanlar 'âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zâhid aşkı inkâr ettiği için bu duruma

düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır, güzellikleri göremezler. Başkalarını sıkır, ızdırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar. Riyakârdırlar (Pala; 1989). Zâhid tipinin bu özellikleri sebebiyle rind, her zaman zâhide karşı saldırganca davranır ve onu sürekli olarak tenkid eder:

Hâki bâdı âbı âteş sen ne sandın **zâhidâ**
İsm-i a'zamdır bular nakş-ı dilârâ "Hû" çeker (42/5)

"Ahsen-i takvîm" rumûzun anladınsa **zâhidâ**
"Küntü kenz" in mebde'i bu aşka olmuştur esâs (61/4)

Her beşer sûretli cinni cân mı sandın **zâhidâ**
Cânın üzre tahtı kurup oturan cânâna bak (78/3)

Gir velîler gönlüne oku ledünni ilmini
Zâhidin yoktur murâdı zühdü tadrîsâ gibi (144/12)

2. TEMSİLİ TİPLER (Sembolik Tipler)

2.1. Bülbül (Andelîb):

Divan edebiyatı bülbülden ayrı düşünülemez. O, şakıyılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir aşığın timsalidir. Bazan aşığın kendisi, bazan canı bazan da gönlü olur. Bülbül güle aşık kabul edilir. Bu durumuyla aşığa çok benzer. Üstelik güzel sesi de aşığın güzel sözleri, şiirleridir. Nasıl bülbül gülsüz olmazsa, âşık da ma'şûksuz olmaz (Pala; 1990).

Açıldı bağ-ı vahdet gülleri mest oldu **bülbüller**
Zemîn ü âsumân dünyâ ve mâfihâda yangın var (40/2)

Erişti nev-bahâr vakti figâna başladı **bülbül**
Değil bülbül yalnız ol gül-i ranâda yangın var (40/3)

Bu cihân **bülbüllerinin** gülleri tez hâr olur
Balına aldanma kim arısı anın mâr olur (43/1)

Bu cihân **bülbüllerinin** gülüne etme heves
Bozultur revnakı ol gonca-i hamrâsı geçer (48/4)

Bozuldu bâğımız el çekti bâğbân
Bülbül ağlar bâğbân ağlar gül ağlar
 Dağıldı keştimiz gark etti tûfân
Bülbül ağlar bâğbân ağlar gül ağlar
 Begler ağlar sultân ağlar kul ağlar (53/1-6)

Gül olmayan bâğa **bülbül** gelir mi
 Edersin ol güzel gülşânı zâyi' (71/2)

Kuruldu halkalar açıldı güller
 Geldi cân kuşları Pîr-i Tagî'nin
 Görünce gülleri öttü **bülbüller**
 Mest-i medhûşları Pîr-i Tagî'nin (81/1)

Sâlih gibi vardır çok ehl-i diller
 Pîr-i Sâmi bahçesinde **bülbüller**
 Solmaz şükûfeler dikensiz güller
 Hiç bir goncasında hâr bulamadım
 Sâmi gibi sâdik yâr bulamadım (102/3)

Goncadan yüz gösterir **bülbülleri** feryâd eder
 Doldurup bûy-ı Muhammed'le gülistânı adem (103/56)
 Cân **bülbülü** ne ağlarsın kafeste
 Azm-ı râh et bir gülşane var yûri
 Yandırdın derûnum her bir nefeste
 Ben bir yane sen bir yane var yûri (134/1)

Muhabbet bâğına girdim
 Hakikat **bülbülü** oldum
 Al yanak üstünde derdim
 Gonca gülünü gülünü (152/3)

Bekâ gülzârının solmaz gülüdür
 Hakikat cân ilinin **bülbülüdür** (164/9)

Yûsuf-ı cânânıma irgür meni
 Hüsn-i ruhsârına eyle **'andelîb** (13/3)

Kangı güle **andelîb** oldumsa gördüm hâr olur
 Bir vefâsız sözleri hercâya düştüm gel yetiş (63/6)

Sâlihem gâh yanar gâhî tüterem
 Gâhî âteşlere cânım ataram
 Gâhî de **andelîb** olup öterem
 Girip ravzasında Pîr-i Sâmi'nin
 Âşık Sâmi'nin sâdık Sâmi'nin cânân Sâmi'nin (86/6)

Senin hasret firâkıdan bu gönlüm **andelîb**-âsâ
 Ebed ayrılmazam verdin budağından senin şâhım (94/5)

Andelîbin işi âh u zâr olur
 O nasıl güldür ki tezce hâr olur
 Bir gönül kul olur gâh hünkâr olur
 Ben bu sırra eremedim ne çâre (126/3)

Sâlihem sıdk ile girmişem yola
Andelîb olmuşam bir gonca güle
 Hâlim arz edemem Allah'a bile
 Belki kılmış derde sermâye bizi (139/14)

Bâğ-ı vahdet güllerine **andelîb** ol Salihâ
 Bundan artık devlet olmaz aşk ile sevdâ gibi (144/15)

Andelîb ol güle karşı rûz u şeb feryâdı kıl
 Görmek istersen hakikat gülünü gülzârını (153/11)

2.2. Gül:

Divan şiirinde en çok sözü edilen çiçek güldür. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı bir münasebeti vardır. Bazan gül bunlara, bazan da bunlar güle benzer. Gerek koku, gerekse renk bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu yönüyle bağın, çemenin ve baharın vazgeçilmez ögesidir. Bazan ona sultan olarak da rastlarız. Baharın diğer adının gül mevsimi oluşu güle verilen önemden gelir (Pala; 1990). Salih Baba Divanı'nda gülün sembolik bir tip olarak kullanımı oldukça fazladır. Gül ile genellikle meşâyih ve özellikle de Pîr-i Sâmi kastedilmiştir.

Hakikat **güllerin** görmek dilersen
 Arayıp sen de bul bir bağçevânı (2/22)

Hem nûrı hem nâr olmuşam hem **güli** hem hâr olmuşam
 Yağmur olup kar olmuşam hem âb-ı bârân bendedir (41/4)

Gâh yanaram gâh tüterem gâh **güle** karşı öterem
Gâh âteşe cân ataram hem şem-i pervâne bendedir (41/12)

Kangı **güle** 'andelib oldumsa gördüm hâr olur
Bir vefâsız sözleri hercâyâ düştüm gel yetiş (63/6)

Yeter ey murg-ı cân gülşane gel gel
Gül açıldı bahâristâna gel gel (92/1)

Dervişler bülbül olur
Mürşidler hem **gül** olur
Sözleri makbül olur
Ben derviş olamadım
Hakkı da bulamadım (105/13)

Suhan-dânî safâ-güyed şebî hâme sîm-i zerîd
Murâdın **gül** ise şâyed biyâ gülzâr-ı dervîşân (112/3)

Gülistânı **gülü** hârdır dolu akreb ile mârdır
Yediğin giydiğin nârdır usanmazsın belâsından (114/2)

Bize deryâ-yı vahdetten haberler söyleyen gelsin
Hakikat **güllerin** görüp bizi mest eyleyen gelsin (117/1)

Gül bülbülü gördü çıktı kabından
Bülbüller uyandı kalktı hâbından
Pervâneler geçti âteş bâbından
Azm eyledi gülistândan içeru (122/5)

Gâh firâk-ı hasret-i yâr ile mahzûn oluram
Gâh açılıp **gül** gibi handân oluram kime ne (128/4)

Açmak dilersen yolu sen
Ol vahdetin bülbülü sen
Bul bir dikensiz **gülü** sen
Hiç görmeyesin hârını (147/8)

Andelîb ol **güle** karşı rûz u şeb feryâdı kıl
Görmek istersen hakikat gülünü gülzârını (153/11)

Öttü cân bülbülü açıldı **güller**
Hicrân gitti şâd gelmeğe az kaldı (157/1)

2.3. Şem':

Mum. Divân şiirinde mum, çok zaman yanması ve ışık kaynağı olması ile işlenir, sık sık pervane ile birlikte anılır. Âşık pervane olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur ve âşık mum gibi yanıp erir. Mumun yanışı, baştan ayağa doğru olur. Mumun bazan başı kesilir. Bundan başka yer yer lâle, ay, güneş, âşık, gam, sine, göz, can, boyun, sevgili, sevgilinin yanağı ve yüzü, vuslatı ve güzelliği de muma benzetilir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutuyor oluşu da mumun önemini artırır. Divân şiirinde Şem ü Pervane mesnevileri de ayrı bir yere sahiptir (Pala,1989).

Gör neyledi pervâne bir **şem'-i çerâğ** ile
Bülbül düşüp efgâna bir gonca-i zâğ ile
Her birisi bend oldu bir türlü duzâğ ile
Sen seni âşık sanma bir beyhûde âh ile
Var etdi özün anlar ol nûr-ı İlâh ile (124/3)

Pervâneyi gör **şem'i** görüp cânını attı
Mahvetti özün ol dahi ol nâr ile gitti (132/8)

Cemâlin **şem'**ine müştâk olanlar
N'eder cennetteki ebrârı leylî (138/5)

Nakşını Nakkâş'ta görüp zevk ederler subh u şâm
Nâr-ı Nemrûd'dan yakarlar **şem'a-i envârını** (153/7)

2.4. Pervâne:

Geceleyin ışığın çevresinde dönen kelebek. Pervane *muma âşık* olarak kabul edilir. Mum ışığının etrafında döner, döner ve öyle bir an gelir ki kendini mumun alevine bırakmış (Pala, 1989). Bundan dolayı pervane kendini sevdiğine feda eden âşık yerine kullanılır.

Her bir âşık vâsıl olmaz yârına
Berdâr olmayınca vuslat dârına
Pervâne-veş düşüp aşkın nârına
Mansûr gibi yanıp kül olmayınca (12/3)

Bülbüle çekdirir âh ile zârı

Pervâneye dâim gösterir nârı
Mecnûn'un Leylâ'sı Mansûr'un dârı
Ezelden böyledir hûy-ı muhabbet (16/2)

Bahrû'l-hayât peymânesi hem gevher-i dürdânesi
Şems-i Hudâ **pervânesi** cümle maâdin kânıdır (33/5)

Mestânesiyem
Pîr-i Sâmi'nin
Pervânesiyem
Pîr-i Sâmi'nin (87/1)

Pervâneden nâr isterem
Hem goncadan hâr isterem
Pîrim Muhammed Sâmi'den
Bir hârı yok yâr isterem (93/1)

Niçin nerm olmadın ey dil ki kalbin katıdır taştan
Özün fehm et ferâgat eyle gel bu ceng ü savaştan
Otur meydân-ı vahdette geçip bu cân ile baştan
Halîlullah gibi **pervâne** ol dönme bu âteştan
Haber almak dilersen hâl-i aşkı sor belâ-keştan (110/1-5)

Gül bülbülü gördü çıktı kabından
Bülbüller uyandı kalktı hâbından
Pervâneler geçti âteş bâbından
Azm eyledi gülistândan içeru (122/5)

Gör neyledi **pervâne** bir şem'-i çerâğ ile
Bülbül düşüp efgâna bir gonca-i zâğ ile
Her birisi bend oldu bir türlü duzâğ ile
Sen seni âşık sanma bir beyhûde âh ile
Var etti özün anlar ol nûr-ı İlâh ile (124/3)

Bir yerde ki gül yoktur o gülşâneye varmam
Hem sohbet-i pîr olmadığı hâneye varmam
Aşk ehlinin ahvâlini **pervâne**ye sormam
Âşık olanın ciğeri yanar da pişer de
Sevdim seni seydâ-yı cihân hayır ve şerde (129/2)

Pervâneyi gör şem'i görüp cânını attı
Mahvetti özün ol dahi ol nâr ile gitti (132/8)

II. KİŞİLİKLER

1. DİNİ KİŞİLİKLER (Peygamberler ve İlgili Kişilikler –Yardımcılar, Din Karşıtları- Dört Halife-Ashâb)

1.1. Hz. Âdem

İlk insan ve ilk peygamberdir. Ebülbeşer (insanlığın babası) ve Safiyyullah (seçkin kul) ismiyle anılır (Akkuş, 2000). Beşeriyetin babası kabul edilen Hz. Âdem, hem ilk insan hem de ilk nebî olması hasebiyle bütün semavî dinlerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de ilk yaratılışı, şeytanın eşini ve kendisini aldatması, cennetten kovuluşları, oğulları arasında yaşanan ilk cinayet vakası (Bakara, 2/31-34-35-37; Mâide, 5/27; Tâhâ 20/117-120-121) ile isminden söz edilir.

Hz. Adem'den değişik vesilelerle söz eden Salih Baba bazan doğrudan doğruya Adem'in kendisini, bazan da onunla ilgili kıssalardan çağrışımları bahis konusu eder. Aşağıdaki beyit ve dörtlükte Âdem'in vücudunun anasır-ı erbaa üzerine yaratıldığını ve ona ruh üflendiğini (Hicr; 15/29) belirtir:

Nefhamız **Âdem** demidir sun-ı Mevlâ bizdedir
Dest-i kudret dört anâsır ile tahmîr olmuşuz (58/2)

Okuruz ders-i 'areften Hızır'ın olduk mahremi
Bülbülüz bağ-ı hakikat güllerinin şebnemi
Nurumuz Nûr-ı Muhammed nefhamız **Âdem** demi
Hem-demiyiz Sûr'a hacet kalmadı İsrâfil'e (130/4)

Dil şehrine bir sâye salıp şems-i hakikat
Âdem'de olan rûh-ı musaffâyı da bildim (97/9)

Ki "Beyne'l-mai ve't-tiyn" iken **Âdem**
Saâdet kişveri hâkân değil mi (141/8)

Salih Baba, Âdem ve Havva'nın cennette rahat bir hayat sürerken şeytanın onları aldatmasıyla cennetten atılmalarına (Bakara, 2/36) telmihte bulunur:

Cennetü'l-Huld içre zevk eder iken **Âdem** ata
İftirâk iline saldı anı şeytân-ı adem (103/59)

1.2. Hz. Eyyûb:

İsrailoğullarından İshak peygamberin torunu, sabır timsali olan peygamber. Çok zengin olduğu ve dünya saadetine malik olduğu için Allah onu imtihan etmek istedi. Malı mülkü elden gitti, o şükretti. Evlatları birer birer öldü, o sabretti. Hastalandı, vücudunda yaralar açıldı, hatta yaralarına kurt düştü, o yine sabretti. Allah'ın emriyle ayağını yere vurdu ve yerden fişkırarak suyla yıkanarak bütün dertlerinden, hastalıklarından kurtuldu. Sabır imtihanını kazandı. Edebiyatta sabır ve sabırlık dolayısıyla çok anılır (Pala, 1989).

Salih Baba, Divanında Hz. Eyyûb'a en çok bilinen özelliği ile işaret etmiştir. Malı mülkü, sıhhati yerinde iken çeşitli hastalıklara maruz kalarak insanların nazarındaki itibarının hastalığından dolayı zedelenmesi ve buna rağmen Hz. Eyyûb'un, bu sıkıntılara azimli bir şekilde sabretmesi anlatılmıştır.

Derd ile **Eyyûb**'u geçtim hasret-i Yakûb'u da
Kande göster Yûsuf-ı Kenân'ım Allah aşkına (9/4)

Ben de **Eyyûb**'un belâsın sevdiğimden çekmişem
Bir canım var al sana kurbânım Allah aşkına (9/9)

Derd evinde nice yıllar bekleyip **Eyyûb-sıfat**
Ma'nâ-i Lokmân'daki dermâna oldun mu vukûf (76/5)

Derdine sabr eyle dehrin **Hazret-i Eyyûb** gibi
Bir zamân Yûsuf oluben bekle zindân-ı adem (103/54)

Cân vermede Cercis gibi ol derd ile **Eyyûb**
Katl eylegör nefsini kurbân doğa senden (121/8)

Gâh oturup derd evinde beklerem **Eyyûb** gibi
Dost yolunda cân verip kurbân oluram kime ne (128/2)

Derd ile belâ çekmede **Eyyûb**'u da geçtim
Dermân idegör derdime ey Hazret-i Sâmi (131/12)

1.3. Hz. İbrâhîm (Halîl, Halilullah):

Arapların ve İsrailoğullarının kendinden sonraki nebilerin ve İslam Peygamberinin atası kabul edilen büyük peygamberlerdendir. *Halil*, *Halilullah* ve *Halilü'r-rahman* olarak da anılır (Akkuş, 2000).

Eserde, kendisine vahiy gönderilmesi, Allah'a dost olması, atıldığı ateşin gül bahçesine dönüştürülmesi özellikleriyle yer alır. Salih Baba, Divanında Hz. İbrahim'i "*Halilullah*" lakabıyla anar. Hz. İbrahim, halkın başındaki zalim hükümdar Nemrûd'a Allah'a iman etmesi için davette bulunur ancak Nemrûd kabul etmez. Sahip olduğu servet ve saltanatıyla ilâhlık iddiasında bulunan Nemrûd'un bu yönü Divanda yerini bulur. Salih Baba, İbrahim'in ateşe atılmak pahasına da olsa davasından dönmediğini belirtir. Hz. İbrahim'in davasından dönmemesininin mükafatı, onun desteklendiğinin bir göstergesi olarak ateşin gül bahçesine dönmesine ve onun Ka'be'yi inşa etmesine de telmihte bulunmuştur:

Yandırdı Nemrûd nârını
İbrâhim'in gülzârını
 Ol dostu verdi vârını
 Gör neyledi bu derd bana
 Oldu bu derd devlet bana (7/9)

Kâbe inşâ-yı **Halil**'dir sendedir beyt-i Celil
 Sensin Allah'ın delili rûh-ı sultân el-meded (25/5)

Nâr-ı Nemrûd âteşine ol **Halilullah** gibi
 Atıluben andaki gülşane oldun mu vukûf (76/6)

Niçin nerm olmadın ey dil ki kalbin katıdır taştan
 Özün fehm et ferâgat eyle gel bu ceng ü savaştan
 Otur meydân-ı vahdette geçip bu cân ile baştan
Halilullah gibi pervâne ol dönme bu âteştan
 Haber almak dilersen hâl-i aşkı sor belâ-keşten (110/1)

1.4. Hz. İsa (Mesih, Mesihâ):

İsrailoğullarının son peygamberidir. Dört büyük ilahi kitaptan İncil, Hz. İsa'ya gönderilmiştir. Doğum tarihi miladi takvimin başlangıcıdır. Hz. İsa, Filistin'de Nasır'da doğdu. Cebrail'in Meryem'e ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya gelmiştir (Akkuş, 2000). Edebiyatta çok yönlü ele alınan Hz. İsa, annesinin kendisine gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü

haller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunarak (mesh) hastaları iyileştirmesi ve nefesi ile körlerin gözlerinin açılmasına vesile olması, ölülerini diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat göğe çekilmesi, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vs. birçok yönüyle eski şiirimize konu olmuştur. Hz. İsa daha çok "Mesih" lâkabıyla bilinir (Pala, 1989). Şiirlerde çok defa bir hayat emaresiyle birlikte anılır.

Salih Baba, Hz. İsa'nın bebekken beşikte konuşmasına (Meryem, 19/27-33) işarette bulunarak, bebek İsa'nın konuşmasının annesi Hz. Meryem'i şüpheden kurtarmak için olduğunu söylemiştir.

Şübheden kurtarmak için ol zamanın halkını
Batn-ı Meryem' den kılıp **nutk-ı Mesihâ** 'nı adem (103/61)

Görün **Mesihâ** neyledi
Doğmazdan evvel söyledi
Çok mürde ihyâ eyledi
Gör neyledi bu derd bana
Oldu bu derd devlet bana (7/10)

Nutkun **enfâs-ı Mesihâ** nûr-ı Ahmed'dir özün
Gizleme hep sendedir dermânım Allah aşkına (9/6)

Berzahda kalır ermez ise bu garîb insân
Envâr-ı Muhammed ile **enfâs-ı Mesihâ**
Âh eyle gönül belki Hudâ eyleye ihsân
Envâr-ı Muhammed ile **enfâs-ı Mesihâ** (11/1)

Nûr-ı Ahmed'le boyandın hem **dem-i İsa** ile
Vuslatınla bizleri kıl cümle şâdân el-meded (25/7)

"Sebu'l-Mesâni"dir yüzü **nutk-ı Mesihâ**'dır sözü
Nûr-ı Muhammed'dir özü ol nefha-i Rahmâni'dir (33/2)

Gönülde bi-haberdir ekser-i halk-ı cihân gördüm
Özün bilmez sözü sûret-perest olmuş ayân gördüm
Eriştim âhiri bir mürşide Hızır-ı zamân gördüm
Demi **enfâs-ı İsa**'dır Muhammed'den nişân gördüm
Vücûdun gülşanı ey dil senin hep vâridâtındır
Kamu gördüklerin cümle senin zâtı sıfatındır (45/1)

Hırs-ı dünyâyı bırak ol dūr-i ulyāya harīs
Kuru davâyı bırak ol **dem-i İ̄sâ**'ya harīs (65/1)

Gelir bŭy-ı Muhammed gŭl yanağından senin ŧâhım
Dem-i İ̄sâ zuhŭr eyler dudağından senin ŧâhım (94/1)

Rahm eyledi bu abd-i zeliline Muhammed
Sâmî'deki **enfâs-ı Mesihâ**'yı da bildim (97/11)

ŧeb-i isrâ'ya mahrem râ **dem-i İ̄sâ**'ya hem-dem râ
Cemî'-i derde merhem râ Pîr-i Sâmi'yi dervîŧân (112/11)

"Lî meallah" dersini aşkın kitabından oku
Gir tecerrŭd âlemine **Hazret-i İ̄sâ** gibi (144/8)

1.5. Hz. İsmâ'il (Zebihullah):

İbrahim peygamberin ve Hacer'in oğludur. Kurban edilme olayı ile birlikte anılır. Annesi Hacer ile birlikte Arabistan'a yerleşmiştir (İspir, 2017). Edebiyatta daha çok Ka'be, kurban ve Zenzem dolayısıyla telmih yapılarak anılır (Pala, 1989).

Sâlih Baba Divanı'nda Hz. İsmâ'il'in, Hz. İbrahim'in oğlu olduğuna ve Allah yolunda boğazının kesilmesine razı olarak bıçağın altına yatmışken Allah tarafından bir koç ihsan edilmesi olayına telmih vardır. ŧair, Hz. İsmail'i "Zebihullah" lakabı ile anarak, kurban edilmesi hadisesine işaret eder. Ayrıca kendi nefsinin Hz. İsmâ'il'e, pîrini de Hz. İbrahim'e benzeter:

Ol **Zebihullah** gibi verip bıçağa inkıyâd
Hazret-i Haktan gelen kurbâna oldun mu vukŭf (76/7)

Bir zaman **İsmâ'il**-asa bir halile ol pŭser
İnkıyad et nefsi-kebŧi eyle kurban-ı adem (103/49)

Hazret-i Pîr'im delilimdir halilimdir benim
Dil sarayı ravza-i beyt-i celilimdir benim
Ana teslim ettiğim nefsi-zelilimdir benim
İnkıyad ettim bıçağa uymuşam **İsmail**'e (130/3)

İsmâil'em bağı elim
 Kemendlidir pâyım belim
 Ben iverim kurban olim
 Gör neyledi bu derd bana
 Oldu bu derd devlet bana (7/8)

Ki **İsmâil** kıluben inkıyâdı
 Erişti kebşi kurbân-ı şerî'ât (15/8)

Tarîk-i Nakşî'den açmış meydânı
 Beline bağlamış seyf-i Rahmân'ı
İsmâil mânendi çoktur kurbânı
 Gezer ser-keşleri Pîr-i Tagî'nin (81/2)

Lokmânım ol gel derdime dermân et
 Cellâdım ol ya katlime fermân et
İsmâil'in olam götür kurbân et
 Şeyhim şeyhim sultân şeyhim
 Sensin derdlerime dermân şeyhim (95/4)

Bir zamân **İsmâil**-âsâ bir Halil'e ol püser
 İnkıyâd et nefis-i kebşi eyle kurbân-ı adem (103/49)

1.6. Hz. Mûsâ (Kelîm):

İsrailoğullarına gönderilmiş olan Musa büyük peygamberlerdendir. *Kelîm*, *Kelîmullah* onun ünvanlarından. Kendisine dört ilahî kitaptan biri olan Tevrat gönderilmiştir. Onun Allah ile konuşması, asâsı, yed-i beyzâsı, Firavunla mücadelesi, Kızıldeniz'i yarması, Hızır ile arkadaşlığı şiirlerde en çok ele alınan konulardır (İspir, 2017).

Salih Baba Divanı'nda Hz. Musa, saadet burcundan doğan bir güneşe benzetilir. Onun Tur dağında Allah ile konuşmasına ve orada vukûa gelen tecelliye (Kasas; 30/ Tâhâ; 11-14) telmihte bulunur. Hz. Mûsâ'ya Tûr'da verilen mucizelerden onun asasının bir yılan olmasına (Tâhâ, 20/17-21)da değinen Salih Baba, bir başka yerde onun Firavun ile mücadelesine ve İsrailoğulları'nı Firavun ve adamlarından kurtarması esnasında Firavun ve tuğyan ehlinin, yani azıp da sapıtanların yok edilişlerine de telmihte bulunur.

Hakikat Hızır u **Mûsâ**'yı efendimden sual ettim
 Dedi **Mûsâ** hidayetdir doğar burc-ı saadetten (119/3)

Dahi **Mûsâ**'ya nutk etti şecerden
Asâdan yardı ummânı şerî'ât (15/7)

Şârihin şerh ettiği gör bir tecellî Tûrudur
Kim bilir kim nice bin Tûr ile **Mûsâ**'sı geçer (48/15)

Mürdeler ihyâ eden âlemde bir **Îsâ** mıdır
Devr eder âlemde çok nutk-ı **Mesîhâ**'sı geçer (48/16)

Hazret-i Mûsâ elinde bir dıraht iken asâ
Sâhirin sihrine karşı kıldı su'bân-ı adem (103/61)

Bunca davâ-yı enâniyet edenler n'oldular
N'etti **Firavn** ile bunca ehl-i tuğyânı adem (103/43)

Âdemin ilmin dilersen mekteb-i irfâna gel
Hızr ile hem-dem olagör **Hazret-i Mûsâ** gibi (144/9)

Erişsin okuyan kalb-i selîme
Ki komşu olalar **Mûsâ Kelîm**'e (165/1)

1.7. Hz. Süleymân:

İsrâiloğulları peygamberlerinden Davut Peygamberin oğludur. Hükümdar peygamberlerden olan Hz. Süleyman, yeryüzünde pek az insana; hatta peygambere nasip olan olağanüstü bir güce ve saltanata sahip olmuş, hayvanların dilini bilme, rüzgârın gücünden yararlanarak çok uzun mesafeleri az bir zamanda alma, insanlara olduğu kadar cinlere de hükmetme gibi mucizeleriyle mümtaz ve kendine has özellikleriyle dikkat çeken bir peygamberdir (Tökel; 2000).

Divan edebiyatında Hz. Süleyman, taht, yüzük, karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çokça anılır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Hz. Süleyman'dan bahsedilir. Şair sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman ise onun ihtişamını kastetmektedir. Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsâli olarak tezât içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar aciz görür (Pala; 1989).

Salih Baba divanında Hz. Süleyman'dan yalnızca şeyhini övmek maksadıyla bahsetmekte ve dolayısıyla Hz. Süleyman'ın hakikat sırlarına vakıf olduğuna, hükümrancılığının göstergesi ve temel aracı olan mührüne dair söz söylemektedir. Ayrıca onun bu yüzükle cinlere ve vahşi hayvanlara hükmettiğine, kuş dilini bildiğine işaret edilir. Hz Süleyman'ın yüzüğünün bir cin tarafından çalınmasına ve Belkıs ile olan ilişkisine; her şeyden elini çekip dünyayı terkederek vefat etmesine de telmihte bulunmuştur.

Kenzü'l-hakâyık mahremi cemü'l-meşâyih ekremi
Bu kâinâtın efhamı **müht-i Süleymân** sendedir (31/7)

Kişi kendi **Süleymân** olmayınca
Süleymân kimseye verir mi mührin (84/6)

Öyle bir cân isterem Mansûr gibi berdâr ola
Verseler sensiz bana **müht-i Süleymân** istemem (101/8)

İns ü cin vahşî tuyûra hükm eden bir serveri
Âhiri gör n'etti tahtıyla **Süleymân**'ı adem (103/41)

El çekip ağ u karadan farîg u âsûde ol
Nefsi katl et terk-i terk et eyle **Süleyman**-ı adem (103/50)

Dil şehrine gir mekteb-i irfâna kadem bas
Bul hâtemini **hükm-i Süleymân** doğa senden (121/7)

1.8. Hz. Yahyâ:

Zekeriyya peygamberin oğludur. İsa peygamberden 6 ay veya 3 sene önce doğmuştur. Çok genç yaşta iken kendisine peygamberlik verilen Hz. Yahya Filistin hükümdarı Herot tarafından şehid edilmiştir (Pala, 1989).

"Sin" i sevdâdır
"Mîm"i me'vâdır
"Yâ"sı **Yahyâ**'dır
Pîr-i Sâmi'nin (87/18)

Mukayyed anladım "lâ"yı çü bildim mutlak "illâ"yı
Bıraktım kuru da'vâyı **dem-i Yahyâ**'ya düştüm ben (109/14)

1.9. Hz. Ya'kûb:

İsrailoğullarının büyük peygamberlerinden biridir. Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf'un babası, Hz. Eyyûb'un yeğeni, Hz. İshâk ile Rafeka'nın oğlu ve Hz. İbrahim'in torunudur. Bir adı da İsrâil olduğu için İbrânîlere kendisinden sonra İsrâiloğulları denilmiştir. Hz. Yûsuf kıssasıyla hayatına dair rivayetler zenginleştirilmiştir. Hz. Yusuf'a olan sevgisinden dolayı onun ayrılığına çok ağlamış ve bu nedenle gözlerini kaybetmiştir. Hz. Yûsuf'un gömleği kendisine ulaştığında ise gömleğin kokusuyla gözleri yeniden açılmıştır.

Edebiyatta daima Hz. Yûsuf ile anılan Hz. Ya'kûb, gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, kulbe-i ahzânı, gözlerinin açılışı v.s. ile birçok şiire konu olmuştur. Âşık bu çileleri yüzünden kendini veya gönlünü Hz. Ya'kûb'a benzetir. (Pala, 1989). Salih Baba Divanı'nda Hz. Ya'kûb, oğlu Hz. Yûsuf'a olan hasreti ile anılmıştır. Birçok yerde bu hasretin şiddeti ile kendisini bile unutarak Hz. Yûsuf'u istemesine telmih vardır. Hz. Ya'kûb için en büyük bayram Hz. Yûsuf'a kavuşmak olacaktır. Salih Baba kendisini Hz. Ya'kûb'a, sevgilisini yahut pîrini de Hz. Yûsuf'a benzetir:

Hasret-i hicran odunda yanuben **Ya'kûb** gibi
Hüsn ilinde Yûsuf-ı Ken'an'a oldun mu vukuf (76/4)

Bu ten-i **Ya'kûb**'un ref' et hicâbın
Görünsün Yûsuf'un vuslat nişânı (6/29)

Derd ile Eyyûb'u geçtim hasret-i **Yakûb**'u da
Kande göster Yûsuf-ı Kenân'ım Allah aşkına (9/4)

Hasret-i hicrân oduna yanuben **Yakûb** gibi
Hüsn ilinde Yûsuf-ı Ken'ân'a oldun mu vukûf (76)

Ya'kûb oluben kûşe-i ihsânda karâr et
Bir gün ola ki Yûsuf-ı Ken'ân doğa senden (121/9)

Ol Yûsuf-ı cânânımı zindânda bırakma
Ten **Ya'kûb**'unun ref' et gözünden bu gamâmı (131/8)

Ya'kûb'u geçti hasretim
Eyyûb'u geçti mihnetim

Mahv oldu şân u şöhretim
Görün beni aşk n'eyledi
Âhiri dervîş eyledi (145/3)

1.10. Hz. Yûsuf (Yûsuf-ı Ken'ân):

Hz. Ya'kûb'un on iki oğlundan biri olan Hz. Yûsuf, Hz. Ya'kûb'dan sonraki peygamberdir. Yûsuf'un hikâyesi Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere birçok dinî ve edebî metinde yer alır. Gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Mısır'a götürülüşü, köle olarak satılışı, zindana düşüşü, Mısır'a aziz oluşu, babasına kavuşması vs. ayrıntılarıyla bu metinlerde mevcuttur (Hoşab, 217). Hz. Yûsuf'un kıssası Kur'an-ı Kerim'de *Ahsenü'l kasas* (Yûsuf; 12/3) olarak anılır. Hz. Yûsuf, Divan Şiiri'nde adı en çok zikredilen peygamberlerdendir. Eşsiz güzelliğinden dolayı sevgili Hz. Yûsuf'a benzetilir. Hatta sevgili Yûsuf-ı Sâni'dir. Hz. Yûsuf'un adı bazı eserlerde *Mâh-ı Kenân* diye de zikredilir. Babası Hz. Ya'kûb ise Hz. Yûsuf'un hasretiyle bir kulübeye çekilerek ağladığından bu kulübenin adı Kulbe-yi Ahzân veya Beytü'l-Ahzân (Hüzünler evi) olarak geçer (Tökel, 2000).

Divan'da Hz. Yûsuf kıssasına yapılan göndermeler geniş bir yer tutar. Hz. Yûsuf'la ilgili bölümler, onun şahsî hususiyetleri ve başından geçen olaylar dâhil pek çok konuyu kapsayacak boyuttadır. Güzelliği çok methedilmiş ve birçok yerde de telmih yapılarak hatırlatılmıştır. Sevgilinin yahut Pirin güzelliği Yûsuf'un güzelliğine benzetilir:

Aşk u muhabbet hânesi âlem anın dîvânesi
Hep cümle hüsnün ânesi bir **Yûsuf-ı Ken'ân**'ıdır (33/6)

Bu ten-i Ya'kûb'un ref' et hicâbın
Görünsün **Yûsuf**'un vuslat nişânı (6/29)

Derd ile Eyyûb'u geçtim hasret-i Yakûb'u da
Kande göster **Yûsuf-ı Ken'ân**'ım Allah aşkına (9/4)

Hep ledünnîdir kelâmı vâris-i Ahmed'dir Ol
Cepesinde gör cemâli **Yûsuf-ı Ken'ân** ara (10/9)

Yûsuf-ı cânânıma irgür meni
Hüsn-i ruhsârına eyle 'andelîb (13/3)

Yûsuf-1 Kenân-1 hüsnün aklımı yağma eder
Dişlerin dürr ü mücevher sohbetin cândan lezîz (27/2)

Bu cân **Yûsuf**unun hüsnün görenler
Serin sevdâya salmaz mı telezzüz (28/7)

Aşk u muhabbet hânesi âlem anın dîvânesi
Hep cümle hüsnün anesi bir **Yûsuf-1 Kenân**'ıdır (33/6)

Hüsn iline şâh olan bir **Yûsuf-1 Ken'ân** mıdır
Âlem-i hûbânda çok mahbûb-ı zîbâsı geçer (48/13)

Bu sende olan cân kamu hayvânda da vardır
Terk itmeyicek **Yûsuf-1 Ken'ân** ele girmez (55/5)

Olam dersin eğer dil şehrine şâh
Beğim **Yûsuf** gibi zindâna gel gel (92/7)

Parmağın Şakku'l-kamer'dir çeşme-i bahrü'l-hayât
Hüsn-i Yûsuf tur cemâlin özge seyrân istemem (101/5)

Cümle âlem hüsnünün meftûnu olmuşken anın
Kul olup sattırmadı mı **Şâh-1 Ken'ân**'ı adem (103/)

Derdine sabr eyle dehrin Hazret-i Eyyûb gibi
Bir zamân **Yûsuf** oluben bekle zindân-ı adem (103/54)

Sâye-i Sâmi'de şâhım ıyd-ı ekber edelim
Bahş edersen **Yûsuf-1 şehzâdemi** Allah için (113/7)

Gâh girip zindân içinde beklerem **Yûsuf** gibi
Mısr-ı dilde gâhi de sultân oluram kime ne (128/12)

Ararım **Yûsuf** um kande bulamam
Ki **Yûsuf** suz bu ten zindân değil mi (142/36)

1.11. Hz. Yûnus:

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Gemiyle yapılan bir yolculukta

hareketsiz kalan gemide kendini suçlu gösterip denize atmış, bir balık onu yutmuş ve daha sonra onu sahile bırakmıştır (Akkuş; 2000). Hz. Yûnus balık karnında kalışıyla ele alınıp işlenir. Salih Baba Divanı'nda Hz. Yûnus'un ismi doğrudan zikredilmemiştir. Sadece kıssasına telmihte bulunulan iki beyit vardır. Şair bu beyitlerde ledün ilmini denize, nefsinin de balığa benzetmiştir.

Mekanım batn-ı hut oldu, mematım la-yemût oldu
Muhafız ankebût oldu, men oldum gâr-ı dervîşân (112/6)

Ledünni ilmidir derya balık nefsinidir ey gardaş
Bekabillah bu menzildir hayat buldu nihayetden (119/11)

1.12. Hz. Muhammed (Ahmed, Mustafa, Mahmûd, Resûl, Resulullah):

İslam peygamberi. Nübüvvet zincirinin son halkası, Allah'ın son elçisi olan Hz. Muhammed, M. 571 yılında Hicaz'da dünyaya gelmiştir. Kırk yaşında peygamberlikle görevlendirilmiş 622'de Mekke'den Medine'ye hicret etmiş ve 23 yıllık tebliğ sürecinde nübüvvet vazifesini sürdürmüştür. M. 632 senesinde 63 yaşındayken Medine'de vefat eden Hz. Peygamber geride İslâm gibi her yönüyle kâmil, köklü medeniyetlerin temelini inşa edecek, dünya üzerinde insanca yaşamayı sağlayacak bir din bırakmıştır. Hz. Peygamber; *Muhammed*, *Ahmed*, *Mustafâ*, *Mahmûd*, *Resûl* isimleriyle Divân'ın birçok yerinde anılmıştır:

1.12.1. Muhammed:

Tuttu dünyâyı **Muhammed** ümmeti şark ile garb
Geldi bunca âlim (ü) zâhid meşâyih asfiyâ (4/16)

Bular **râh-ı Muhammed**'le giderler
Kelâmı cümle bürhândır meşâyih (23/6)

Muhabbetten murâd ancak **Muhammed** hâsıl olmaktadır
Muhammed'den murâd şâhım visâle vâsıl olmaktadır (50/1)

Hem ismi **Muhammed** dahi hem nûru **Muhammed**
Hem zât-ı Ahad işbu muammâyı da bildim (97/12)

Muhammed nûrudur nûrun demin rûh-ı Mesihâ'dır
Döner çarh-ı felek durmaz senin aşk-ı hayâlinden (116/3)

Ol serverimiz Ahmed ü Mahmûd u **Muhammed**
Ol "sûre-i İsrâ"daki esrâr ile gitti (132/10)

1.12.2. Ahmed:

Çok salât ile selam olsun Resûlü **Ahmed**'e
Bu kadar isyan ile bizlere demiş ümmetî (1/2)

Sıdk ile bîat kılıp oldun mu ümmet **Ahmed**'e
Kuru lâf ile geçirip ömrü kaldın sufliyâ (4/2)

Kil ü kâl ile geçirme ömrüne ey müddeî
Nutk-ı Ahmed'den zuhûr-ı Hazret-i Kur'ân ara (10/4)

Semâda ismi **Ahmed**'dir bu âlemde **Muhammed**'dir
Ahad'den vahidiyyettir bu sözde olmagıl şekkâk (80/5)

Saâdet burcunun sultânı **Ahmed**
Kamu derdlilerin dermânı **Ahmed**
Hakikat ilminin ummânı **Ahmed**
Gönül şehrinde envârım sen oldun (83/4)

1.12.3. Mustafa:

Olar kâim-**makâm-ı Mustafâ**'dır
Olardır şehr-i ilmin pâsubânı (6/4)

Dahi esrârı **nûr-ı Mustafâ**'dır
Kılan izhâr-ı Kur'ân'ı şerî'ât (15/9)

Hem müfessirden muhaddisden sahîh ahbâr ile
Mustafâ'nın söylediği dürr ile mercâna bak (78/9)

1.12.4. Mahmûd

Ol serverimiz **Ahmed** ü **Mahmûd** u **Muhammed**
Ol "sûre-i İsrâ"daki esrâr ile gitti (132/10)

1.12.5. Resûl:

"Evvelü mâ halakallâhu rûhî"dedi **Resûl**
Hem sahîh ahbarla buyurdu hadîs-i kudsiyâ (4/3)

Hiz. Muhammed'in çokça methedildiği Salih Baba Divanı'nda gazel formunda bir na't-ı şerîf bulunmaktadır. Bu gazelin özelliği Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nde yaptığının tersine Hiz. Muhammed'i çok sayıda mecaz ve istiarelere başvurmadan doğrudan kendisine ait özelliklerini sıralayarak övmesidir. Gazel na't olma niteliği taşıdığından "sensin yâ Resûlallah" redifi ile tezyîn edilmiştir:

Saâdet burcunun sultânı sensin yâ **Resûlallah**
Kamu derdlilerin dermânı sensin yâ **Resûlallah**

Dahi hem âlem-i a'mâda iken cümle esmâlar
Zuhûrı âlem-i a'yânı sensin yâ **Resûlallah**

Dahi hem "küntü kenz" esrârının bil mahremi sensin
Makâmındır senin hem "Kâbe kavseyn" yâ **Resûlallah**

Çü doğdun Mekke'de kıldın Medîne şehrine hicret
Kamu ebrârın îmânı çü sensin yâ **Resûlallah**

Zuhûrâtın mukaddemdir melâik ins ü cinden hem
Dü âlemde Ebû'l-Ervâh ki sensin yâ **Resûlallah**

Murâdın teşrîf-i mi'râcdan vücûd-u âlemin gezdin
Zemîn ü âsumânın nûru sensin yâ **Resûlallah**

Cemî-i enbiyâ cümle sana hep ümmet oldular
Hüviyyet bâbının miftâhı sensin yâ **Resûlallah**

Pirîmiz Hazret-i Sâmî senin vârislerindedir
Ulüvv-i himmeti hem şânı sensin yâ **Resûlallah**

Bu Sâlih himmet-i pîri ile bildi seni şâhım
Kelâmın hücceti bürhânı sensin yâ **Resûlallah** (125/1-9)

1.13. Cercis:

Rivayetlere göre Hiz. İsa'dan yaklaşık 300 yıl sonra yaşamış, ticaretle uğraşan, yardımsever, Roma imparatorluğunun puta tapılması yolundaki tekliflerine

aldırmayarak hak dinde sebat eden, bu sebeple pek çok işkencelere maruz kalan, bazı rivayetlere göre 3 bazılarına göre de 70 defa öldürüldüğü halde tekrar diriltiren tarihî bir şahsiyettir (Tökel, 2000).

Cân vermede **Cercis** gibi ol derd ile Eyyüb
Katl eylegör nefsinî kurbân doğa senden (121/8)

1.14. Hızır:

Hz. Mûsâ döneminde yaşadığı söylenen, Peygamber veya veli olduğu konusu ihtilafli olan bu zat, Allah tarafından kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretildiği belirtilen bir kişidir. Mutasavvıflar onu gizli ilimleri bilen bir veli kişi olarak ön plana çıkarırlar. Burada, Hz. Mûsâ ile birlikte anılır ve Hz. Mûsâ'nın bilmediklerini bilir. Ab-1 hayatı içip ölümsüzleşen bir kişi olarak gösterilir (İspir, 2017).

Divan'da, Hızır'ın her bir işaretten bilen gizli bir sevgili olduğu ve aynı zamanda Allah'ın yardımı gibi idrak edildiğine değinilir. Onun Ledün ilmi mektebinin kurucusu olduğu; zulmet diyarından geçerek ab-1 hayata ulaştığı söylenir. Ona verilen ilmi öğrenmek isteyenlerin Hz. Mûsâ'nın Hızır'la birlikte olduğu gibi bu ilme vakıf olan birisiyle dost olması gerektiği belirtilir. Ayrıca Hz. Adem'e verilen ilmin Hızır'a verilen ilimle benzerlik gösterdiğine de işaret edilir:

Hızır bir gizli Leylâdır **Hızır** bir özge me'vâdır
Hızır tevfik-1 Mevlâ'dır bilir her bir işâretten (119/7)

Evvelâ kıl hâne-i dilde gazâ-yı ekberi
Pâk edip beyti sanemden **Hızır**-veş mihmân ara (10/5)

Mekteb-i irfâna girip almayan ders-i sabak
Hızır ile âb-1 hayâta varmayan dervîş midir (39/2)

Hızır âb-1 hayât için nice zulmetleri geçti
İçer sâliklerin âb-1 zülâlinden senin şâhım (94/3)

Ledünnî mektebin açtı **Hızır** gör zulmeti geçti
Hayât-1 câvidân içti senin âb-1 zülâlinden (116/4)

Varıp **Hızır** ile zulmete o cevher taşları kimdir
Hayât-1 câvidân içmek nedir söyle bu hâletten (119/8)

Hızır mürşid-i kâmilidir o zulmet kalb-i câhildir
Cevâhirler şeriattır özün kurtar cehâletten (119/9)

Zamânın **Hızırını** iste semânın bedrini iste
Gecenin Kadrini iste özün kurtar dalâletten (119/13)

Tahtındaki gencine-i dîvârımı doğrult
Ey **Hızır-ı zamânım** bu işe eyle devâmı (131/10)

1.15. Lokmân:

Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan tarihî bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'de adına bir sûre mevcuttur. Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokmân'ın bir peygamber veya nebî olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun "Salih bir kul" olduğunu kabul eder. Genel anlatıya göre Lokmân, hikmet ve hekimliğin sembolü ve temsilcisidir. Kur'an'da oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve ahiret konusunda uyarması, ilâhî emirlere vasıta olması yönleriyle konu edinilmiştir. Lokmân ile ilgili Hristiyanlar ve Museviler arasında da yaygın inanışlar mevcuttur (Pala; 1989).

Divan şiirinde hikmetin sembolü olarak kullanılan Lokmân'a, tıp sahasındaki üstadlığı sebebiyle de çokça yer verilmiştir. Ancak onun bedenî arızalara şifa bulabileceği, aşktan mütevellit belalara hiçbir şey yapamayacağı söylenmiştir (Tökel, 2000). Salih Baba Lokman'ın dertlere derman olmasına ve hikmet sahibi olmasına işaret eder. Şair, Allah'ın veli kullarını genelleştirilmiş bir ifade ile Lokman'a benzetir. Birçok sahte şeyhin bulunduğunu fakat gönül ehlinin dertlerine derman olacak olan gerçek velileri bulmanın zorluğuna dikkat çeker. Salih Baba Lokmân'ın ecel derdine derman bulamadığını da söyler:

Gezdi Sâlih senden özge bulmadı hâzık-tabib
Pîr-i Sâmi ol benim **Lokmânım** Allah aşkına (9/10)

Derdi olmayan tabib dükkânına basmaz kadem
Hasret-i hicrâna yanıp **Hazret-i Lokmân** ara (10/7)

Bir tabîb-i hâzık **Lokmâna** yürü
Cân u ten derdine dermâna yürü
Pîr-i Sâmi gibi sultâna yürü
O'dur kalbimizi eyleyen ıslâh (22/3)

Kapısına gelenler olur irşâd
Tabîb-i aynı **Lokmân**dır meşâyih (23/9)

Tarîkat rütbesin giydir hevâmız Hû'ya tahvîl et
Kılalım seyr-i lillah sen gibi **Lokmân**'ımız vardır (37/9)

Cerrâh geldi yaralarım sarmadı
Lokmân geldi çaresini bulmadı
Dahi sağlığıma ümmîd kalmadı
Derman ağlar **Lokman** ağlar han ağlar
Eşim dostum yaş yerine kan ağlar (54/3)

Çok derdli arar derdine dermân ele girmez
Çok sahte hekim var velî **Lokmân** ele girmez (55/1)

Derd evinde nice yıllar bekleyip Eyyüb-sıfat
Ma'nâ-i **Lokmân**'daki dermâna oldun mu vukûf (76/5)

Sen bu nefsin pençesinden kurtaramazsın özün
Arayıp bul bir **hekim-i hâzık-ı Lokmâna** bak (78/11)

Mariz isen belâ bahrinde kalma
Tabîb-i hâzık-ı Lokmâna gel gel (92/2)

Hem ecel derdine dermân bulmadı **Lokman Hekim**
Zâhir ü bâtin kamunun oldu dermânı adem (103/14)

Her belâ-yı renci mihnetten anı eyler halâs
Ehl-i derdin derdlerinin oldu **Lokmânı** adem (103/32)

Tarîki Nakşibendîdir gürûhu dil-pesendîdir
Tabîb-i ser-bülendîdir O'dur hem **Hazret-i Lokmân** (107/44)

1.16. Çehâr-ı Yâr-ı Güzîn:

Hz. Peygamber sonrasında Medine İslam Devleti'nin yöneticisi olarak görev almış dört büyük sahabiyi ifade eder. Bunlar hilâfet sırasına göre; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Salih Baba Divanı'nda dört halifenin isimleri müşterek ve müşahhas olmak üzere iki şekilde zikredilmiştir. Hz. Ebu

Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında İslam'ın kuvvet bulduğu; onların hilafet tahtının sultanları olduğu belirtilir. Hz. Ebu Bekir "Sıddık", Hz. Ömer "Adil-i Farukî", Hz. Osman da "Zi Haya Zinnureyn" sıfatları ile anılır. Şair dört halifeyi can u gönülden sevdiğini belirterek Kerbela vakasına telmihte bulunur:

Çâr-ı Yârı ol **Ebû-Bekr ü Ömer Osman Ali**
Sâyesinde anların buldu bu İslam kuvveti (1/4)

Ebû Bekr ü Ömer Osmân Aliyy-i zî-sehâ merdân
Hilâfet tahtına sultân olan hünkâr-ı dervîşân (112/7)

Sıdkımız **Sıddîk**'tan alıp 'adili **Farukî**'den
Zi-haya Zinnüreyn'den hulku tenvir olmuşuz. (58/4)

Yâr-ı gâr-ı Mustafâ'dır **Çâr-ı Yârın** ekremi
Muktedâ-yı evliyâdır enbiyânın mahremi
Mazhar-ı Nûr-ı hidâyet ehl-i derdin merhemi
Biz muhibb-i hânedânız **Şâh-ı merdân** bizdedir (49/3)

Sevmişiz can ı gönülden **Çâr-ı yârı** serveri
Ol **Ebû Bekir Ömer Osman Aliyy-i Hayderi**
Fâtıma bint-i Resûlün dîde-i enverleri
Biz Şehîd-i Kerbelâ'yız cümle atşân bizdedir (49/4)

Nûr-ı Ahmed'den açılmış zerre-i hâlisleriz
Hem **sıfât-ı Çâr-yârân** ile tâmîr olmuşuz (58/3)

Sıfât-ı Çâr-yârı kıldı mahrem
Birinci **Hazret-i Sıddîk-ı A'zam**
İkinci **Âdil-i Fârûk-ı Ekrem**
Üçüncü **Zî-hayâ Zin-nüreyn** efham
Zuhûratı pîrimden söylerem ben
Bu yolda cânı kurbân eylerem ben (120/4)

Dahi dördüncüsü sâhib-sehâdır
Velâyet Haydarı Şîr-i Hudâ'dır
Ki **dâmâd-ı Muhammed Mustafâ**'dır
Dahi **Âl-i şehîd-i Kerbelâ**'dır
Zuhûratı pîrimden söylerem ben
Bu yolda cânı kurbân eylerem ben (120/5)

Sıfât-ı Çâr-yârla bürünenler

Bularla muttasıl el-ân değil mi (142/19)

Hilâfet tahtına sultân olanlar

Ebû Bekr ü **Ömer Osmân** değil mi (142/20)

Birisi **mazhar-ı Haydar-sıfât** hem

Aliyyü'l-Murtazâ arslan değil mi (142/21)

1.16.1. Hz. Ebûbekir (Sıddîk):

Künyesi, Abdullah b. Ebi Kuhafe b. Amir. Muhammed'in ölümünden sonra ilk halife odur ve cennetle müjdelenen on kişiden biridir. İslam peygamberini ilk tasdik eden kişi olarak Sıddık sıfatıyla tanınmış ve adı bu sıfatla anılmıştır. Hz. Peygamber'in hem en yakın arkadaşı hem de kayınpederi olan Hz. Ebû Bekr ilk halifedir. İki yıl hilâfette kalan Hz. Ebû Bekr M.634 yılında vefat etmiştir (Akkuş, 2000).

Salih Baba Hz Ebûbekir'in, Hz. Muhammed'in mağara arkadaşı olmasıyla birlikte, dört halifenin en büyüğü ve en üstünü olduğundan evliyaların kendisine uyduğunu, Hz. Muhammed ile içli dışlı olduğunu belirtir. Onun yolundan açılan büyük bir meydana yürüdüklerini söyler:

Bizim bu âlem-i mülk içre bir devrânımız vardır

Açılmış **râh-ı Sıddık**'dan büyük meydânımız vardır (37/1)

Nebî Sıddıkı Selmânî Bahâeddîn ü Geylânî

Şarâb-ı aşk-ı Sübhânî içre huşyâr-ı dervîşân (112/8)

1.16.2. Hz. Ömer (Âdil-i Farukî):

Ebû Bekir'in ardından hilâfete gelen Hz. Ömer de tıpkı selefi gibi Hz. Peygamber'in kayınpederidir. İkinci halife olup cennetle müjdelenen büyük sahabelerdendir. İslam'ın kırkinci veya kırk beşinci müslümanıdır. Onun Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet güç bulmuş, Mekke'de açıkça kabul edilir olmuştur. Hz. Ömer adaletiyle tanınır. Dünyaya adalet sofrasını döşemiştir. Dirayetli ve cesaretli olduğu için Şeytan'ın gölgesinden korktuğu söylenir (İspir, 2017). Feraseti ve cesareti ile ön plana çıkan Hz. Ömer on sene kadar İslâm Devleti'ne liderlik yapmış ve birçok fetih gerçekleştirmiştir. Basra

valisi Muğire b. Şu'be'nin Hıristiyan kölesi Ebu Lü'lü tarafından hançerlenen Hz. Ömer, aldığı yara sonrasında M. 644 senesinde şehit olmuştur:

Ebû Bekr ü Ömer Osmân Aliyy-i zî-sehâ merdân
Hilâfet tahtına sultân olan hünkâr-ı dervîşân (112/7)

Sıdkımız Sıddîk'tan alıp 'adili **Farukî**'den
Zi-haya Zinnürey'n'den hulku tenvir olmuşuz. (58/4)

1.16.3. Hz. Osmân (Zi Haya Zinnureyn):

Üçüncü halife olup cennetle müjdelenen büyük sahabelerdendir. Büyük hayâ sahibidir. Hayâlî oluşuyla övülür. Kuran'ı toplattığı için Osmân-ı Câmî unvanıyla anılır. Hz. Ömer sonrası hilâfete gelen Hz. Osmân da diğer iki halife gibi Hz. Peygamber ile akrabalık kurmuş, iki kızıyla evlenmiştir, bu evlilikler dolayısıyla *Zinnüreyn* olarak vasıflandırılmıştır. On iki sene hilâfet makamında kalan Hz. Osman'ın ilk altı yıllık hilâfet dönemi fetihlerin yoğun, refah seviyesinin yüksek olduğu bir dönem olmakla birlikte, ikinci altı yıllık dönemi iç karışıklıkların baş gösterdiği, idarenin oldukça zorlaştığı bir dönem olarak kaydedilir (Hoşab, 2017). Nitekim yaşanan toplumsal huzursuzluğun neticesinde Hz. Osman da selefi Hz. Ömer gibi şehit edilmiştir:

Ebû Bekr ü Ömer Osmân Aliyy-i zî-sehâ merdân
Hilâfet tahtına sultân olan hünkâr-ı dervîşân (112/7)

Sıdkımız Sıddîk'tan alıp 'adili Farukî'den
Zi-haya Zinnürey'n'den hulku tenvir olmuşuz. (58/4)

1.16.4. Hz. Ali (Şâh-ı Merdân, Haydar, Murtaza):

Dördüncü halife olarak göreve gelen Hz. Ali ise hem Hz. Peygamber'in amcazâdesi hem de damadıdır. İlk Müslümanlardandır. İlmî birikimi açısından sahabenin önde gelenlerindedir. Asr-ı saadetin en çalkantılı döneminde İslâm ümmetine liderlik yapan Hz. Ali, döneminin bütün sıkıntılı şartlarına rağmen ümmeti birlikte tutma, İslâm bayraktarlığını sürdürme konusunda olanca kuvvetini harcamıştır. Ancak o da kendisinden önceki diğer iki halife gibi şehit edilmiştir. M.661 senesinde vefat eden Hz. Ali'nin hilâfeti beş yıl sürmüştür (Pala; 1990). Bilgili, yiğit ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Kendisinden *Murtaza*, *Şîr-i Hüda*, *Aliy-yi Murtaza* ünvanlarıyla söz edilmiştir (Akkuş, 2000).

Salih Baba, Hz. Ali'nin sehavet, hilm ve fevkalade bir cesaret sahibi olduğunu söyler. Bir rivayete göre sırat köprüsünü geçenler Hz. Ali'nin elinden Kevser suyu içeceklerdir. Dolayısıyla herkesin Hz. Ali'nin sunacağı Kevser suyunu içmesi gerektiğini belirtir. Şair, Hz. Ali'nin yiğitliğini "*Şâh-ı merdân*" tabiri ile belirtir ve kılıcına (*Zülfikâr*) ve onu kullanımına telmihte bulunur. Muhyiddin-i Arabî'nin başına gelenleri Hz. Ali'nin fethinin sırlarına benzetir ve bu fethin birçok eser bıraktığını zikreder:

Kabre girip haşre varıp hem sıratı geçmeden
Kevser-i Haydar'dan içip kanmayan derviş midir (39/7)

Teşneyiz seddeylemiş derban hayatın yollarını
Zülfikârı çek eriş imdada Allah aşkına (8/6)

Himmet-i pîrimle çeksin **Zülfikâr-ı Haydar**'ı
Açılıp meydan-ı vahdet imtihân olsun da gör (51/6)

Geçti ömrün nefsin ile etmedin bir gün cihâd
Rûz u şeb etmek dilersin **Şâh-ı merdân** ile bahs (17/5)

Zi-sehâ hilmi **Aliyy-i Haydar-ı arslan-sıfat**
Nefs-i mârın bağırını yarmakta Mansûr olmuşuz (58/5)

Zülfikâr-ı Haydar'ı çek nefesine verme amân
Yok-durur âlemde anın gibi bir ehl-i kısâs (64/4)

Tevhîd topunu destine al "Hû"ya devâm et
Bir gün ola **Haydar-sıfat** arslân doğa senden (121/3)

Kevser-i Haydar'dan içip aşka eyle iktidâ
Kalbin olsun beyt-i Rahmân zât-ı ilmin masdarı (155/7)

Hz. Ali'nin lakaplarından birisi de *Murtaza*'dır. Bir beyitte de Kerbelâ'da savaştan Hz. Hüseyin Murtaza'nın gözünün nuru olarak nitelenir.

Biz dahi ol **nûr-ı çeşm-i Murtazâ**'nın aşkına
Şîr-vârî Kerbelâ cenginde atşân bekleriz (57/2)

Birisi **mazhar-ı Haydar-sıfat** hem
Aliyyü'l-Murtazâ arslan değil mi (142/22)

1.17. Selmân-ı Fârisî:

Ashabın ulularından olup Isfahan'da doğmuştur. Önceleri mecûsî iken sonra Hıristiyan olmuştur. Yeni gelecek peygambere hizmet için Medine'ye gitmiş ve orada Peygamberimizi görüp Müslüman olmuştur. Hz. Ali ile uzun müddet birlikte bulunmuştur. Rivayete göre Selmân başkanlığını Hz. Ali'nin yaptığı "Kırklar"dandır (Pala, 1989). Selman-ı Farisi'den Divan'da silsile ile ilgili bir bölümde yalnız isim olarak bahsedilir ve Hz. Ebubekir'den sonra Şah-ı Nakşibend'den önce bir halka olarak görülür:

Nebî Sıddıkı **Selmânî** Bahâeddîn ü Geylânî
Şarâb-ı aşk-ı Sübhânî içere huşyâr-ı dervîşân (112/8)

1.18. Hz. Fâtıma:

Hız. Muhammed ile Hız. Hatice'nin kızıdır. Hız. Muhammed'in neslini devam ettiren yegâne çocuğudur. Hız. Ali ile evlenen Hız. Fatıma Ali'nin çok hürmet duyduğu bir hatundur. Vefatına kadar Hız. Ali başkasıyla evlenmemiştir. Hız. Muhammed'in vefâtını müteakip Hız. Fâtıma da vefat etmiştir (Çetin; 1997). Resûl'ün kızı ve Kerbela şehidi Hız. Hüseyin'in annesi olarak anılır:

Sevmişiz can ı gönülden Çâr-ı yârı serveri
Ol Ebû Bekir Ömer Osman Aliyy-i Hayderi
Fâtıma bint-i Resûlün dîde-i enverleri
Biz Şehîd-i Kerbelâ'yız cümle atşân bizdedir (49/4)

1.19. Havvâ:

Hız. Âdem'in zevcesi olup, Hız. Âdem cennetde uykuda iken sol kaburgasındaki bir ege kemiğinden yaratılmıştır. "Ümmü'l-beşer" (insanlığın annesi) lakabıyla tanınır. Kız ve erkek 48 çocuğu olmuştur. Hız.Âdem'den bir yıl sonra vefât etmiştir. Havvâ ana diye anılır (Pala; 1989). Salih Baba, Hız. Adem'in Cennet'den atılıp dünyaya indikten sonra yıllarca ağlayarak Allah'a affedilmesi için yalvarmasına telmihte bulunduğu beyitte Havvâ'yı da anmıştır:

Zemine indi mevâdan nice yıllar döküp kan yaş
Yalnız ağlayan Âdem değil **Havvâ** da yangın var (40/7)

1.20. Hız. Hüseyin:

Hz. Ali'nin oğlu ve peygamberimizin torunudur. 12 imâmın üçüncüsü olarak bilinir. Ehl-i beyt'in beşincisidir. 628 yılında doğdu. Babası şehit olunca Medine'ye geldi. Muaviye'nin vefâtında Yezîd'e biat etmedi. Kûfeliler kendisini çağırıp halife yapmak istediler. Yanındaki 72 kişiyle Irak'a doğru yola çıktı. Yezîd bunu haber alınca Şam'dan Irak valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a onu Kûfe'ye sokmamasını emretti. O da Sa'd b. Vakkas'ın oğlu Ömer ile bir ordu gönderdi. Ömer, geri dönmesini söylediye de Hz.Hüseyin yola devam etmek isteyince Kerbelâ'da 72 kişi ile birlikte elîm bir şekilde susuz bırakıldı ve sonunda zalimce şehîd edildi (Pala; 1989).

Divan'da Hz. Hüseyin'in adı doğrudan zikredilmez, ancak birçok yerde Kerbela olayına telmihte bulunulur. Salih Baba nefis ile mücadelenin Kerbela cengi kadar çetin ve zor bir iş olduğunu belirterek bu yola girenlerin, Kerbela'da şehid olan Hz. Fatıma'nın evlatlarından Hz. Hüseyin ve taraftarları gibi, susuz bırakıldıktan sonra başlarının kesilip top yapılarak yuvarlanmasına ve bu yolda çekecekleri ızdıraplara razı olmaları gerektiğine işaret etmiştir. Şair kendi nefsi ile olan mücadelesini de Kerbela cengine benzetir:

Başını top eyleyip gir vahdetin meydanına
Kıl **gazâ-yı Kerbela** gir kendi nefsin kanına
Seyri kıl uşşak-ı Mevla nice kıyar canına
Terk-i can etmektir ancak aşk u sevdadan garaz (66/3)

Ne bilsin hal-i aşk-ı mekteb-i irfâna girmezse
Bu meydan-ı muhabbettir başın top eyleyen gelsin (117/2)

Sevmişiz can ı gönülden Çâr-ı yârı serveri
Ol Ebû Bekir Ömer Osman Aliyy-i Hayderi
Fâtıma bint-i Resûlün dîde-i enverleri
Biz **Şehîd-i Kerbelâ**'yız cümle atşân bizdedir (49/4)

Bu adem oğlanları bağrım kebab etti benim
Kerbela cengi gibi gavgaya düştüm gel yetiş (63/2)

Biz dahi ol nûr-ı çeşm-i Murtaza'nın aşkına
Şîr-vâri **Kerbela** cenginde atşân bekleriz (57/2)

Boyandı kana dil şehri kuruldu **Kerbela** cengi
Oyare karşı canın teşne-kurban eyleyen gelsin (117/4)

Bilinmez Salih'in rengi çalınır tablı gülbangi
Kurulmuş **Kerbela** cengi yaman gavgada yangın var (40/11)

1.21. Hz. Meryem:

Hız. İsa'nın annesi. Hız. Davûd Peygamber'in soyundan İmran adlı bir zatın kızıdır. Anne-babasının çocuğu olmamış. Onlar da çocukları olursa kiliseye bağışlamayı adanmışlar. Hız. Meryem doğunca oranın imamı Hız. Zekeriyya peygambere teslim etmişler. 15 yaşındayken, adı Kur'an'da geçen (Yasin/20) Yusuf Neccâr'a nişanlanmış ise de ona varmadan Cebrail vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır. Yahudiler ona çok eziyetler etmişlerdir. Nişanlısı onu alıp Nâsıra'ya götürmüştür. Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır'a veya Anadolu'ya gitmişler. Hız. İsa'nın hayatı boyunca annesi Meryem de hayatta imiş. Hız. İsa'nın göğe çekilmesinden bir müddet sonra vefat etmiştir. Divan şiirinde Hız. İsa'yı doğurması, Cebrail tarafından üfürölme yoluyla gebe bırakılması gibi husûsiyetleriyle ele alınır (Pala; 1989).

Şübheden kurtarmak için ol zamânın halkını
Batn-1 Meryem'den kılıp nutk-1 Mesihânı adem (103)

1.22. Belkîs:

Yemen'de Sebâ denilen mülkün melikesi idi. Bir gün Peygamber Süleyman'ın yolu bu havaliye uğradı. Hüdhd'ü su bulmak için dönüşünde Belkîs'a ve memleketine dair haber de getirdi. Belkîs çok güzeldi. Fakat puta tapardı. Süleyman onu imana davet için bir nâme gönderdi. Belkîs memleketin büyükleriyle görüştü. Bir elçi, nâme ve hediyeler gönderdi. Fakat Süleyman kabul etmeyerek Belkîs'ın behemahal gelmesini istedi. Nihayet Süleyman'ın veziri Asaf ism-i a'zam kuvvetiyle tahtıyla beraber Belkîs'ı Süleyman'ın yanına getirdi. Görüştüler, neticede Süleyman'ın zevceliğini kabul etti. Peygamber Süleyman ile aralarında geçen kıssa, tarih ve tefsirlerde geçer (Uludağ, 2013).

Hâtemin div-i recîmden almak istersen eğer
Kıl celisin şehr-i dilde sadra **Belkîsâ** gibi (144/11)

1.23. Firavn:

Eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarının lakabı. En meşhuru Hız. Musâ zamanında yaşamış olanıdır. Kur'an-ı Kerim'de Hız. Musâ ve kavmine zulmeden bu Mısır kralı Yûsuf suresinde anlatılır. Buna göre Hız. Musâ'nın

îmana davetini reddeden Firavn, tanrılık iddiasında bulunur ve kavmini de buna inandırır. Hz. Musâ'nın gösterdiği mucizelere de inanmaz. Kendisine inananları onun zulmünden kurtarmak için Mısır'dan ayrılan Musâ'yı takip ederken Kızıldeniz'de boğularak ölür. Edebiyatta daha çok Hz. Musâ ile olan ilişkisi yüzünden yer edinmiştir. Zalimliği, kahrolması, boğulması yönleriyle rakibe benzetilip bedduada bulunulur (Pala; 1989).

Bunca davâ-yı enâniyet edenler n'oldular
N'etti **Firavn** ile bunca ehl-i tuğyânı adem (103/43)

1.24. Nemrûd:

İbrahim peygamberin dinine karşı koyan, onunla mücadele eden, onu ateşe attıran ve sonunda Allah'ın kendisine musallat ettiği bir sinekle baş edemeyip ölen büyük inkârcılardan biridir. İbrahim kıssalarıyla anılır. Sineğe yenik düşmesi çeşitli şekillerde dile getirilir (İspir, 2017). Salih Baba Divanı'nda Nemrûd'un İbrahim peygamberi ateşe attırması, ancak ateşin gülbahçesine dönmesi, Allah'ın Nemrûd'a bir sineği musallat etmesi ve onun malını, mülkünü elinden alması dile getirilmiştir:

Yandırdı **Nemrûd** nârını
İbrâhim'in gülzârını
Ol dostu verdi vârını
Gör neyledi bu derd bana
Oldu bu derd devlet bana (7/9)

Bekleriz seddi adûlar yıkmasın
Nâr-ı **Nemrûd** ehl-i derdi yakmasın
Derk-i esfelden münâfık çıkmasın
Biz hafid-i Pîr-i Tâgî olmuşuz (56/4)

Kuvvetine mâlına güvenme hiç
Gör ki **Nemrûd**'a ne yaptı bir meges (60/7)

Nâr-ı **Nemrûd** âteşine ol Halilullah gibi
Atıluben andaki gülşane oldun mu vukûf (76/6)

Ârifin Hak ile dir Hak'tır özü
Anların kıblesidir şeyhin yüzü

Kavm-i Nemrûdîler istemez bizi
Ben hafîd-i Pîr-i Tagî olmuşam
Pîr-i Sâmi'nin çırâğı olmuşam (100/2)

Kimini eyledi mesûd kimini eyledi mesdûd
"Ene'l-Hak" söyledi **Nemrûd** olub merdûd hatâsından (114/11)

Yandırdın derûnum nâr-ı **Nemrûd**'a
Gülşanımın vakti yetişmedi mi
Bütün cism ü cânım eyledin hurda
Azâlarım yanıp tutuşmadı mı (133/1)

Nakşını Nakkâş'ta görüp zevk ederler subh u şâm
Nâr-ı **Nemrûd**'dan yakarlar şem'a-i envârını (153/7)

1.25. Ye'cüc:

Nuh Peygamberin evlatlarından Yâfes soyundan oldukları rivayet edilen iki kabileden ilkinin adı. Divan şiirinde bir kötülük ve şer sembolü olarak kullanılmıştır (Tökel, 2000).

Pîrim İskender olup **Yecüc** seddin bağladı
Görmedim böyle cihân-gîr Sâmi-i Mevlâ gibi (144/15)

2. TARİHİ-EFSANEVÎ (Destânî-Mitolojik) KİŞİLİKLER

2.1. Cem:

Dîvân şiirinde şarabın mücidi olduğuna inanılan Cem, aynı zamanda ışık saçan tâciyla, sonradan ışık anlamına gelen "Şid"i alarak "Cem-Şid" denilen İranlı efsânevî hükümdar, değişik düşüncelerle adı sık geçen kişilerin başında gelmektedir (Akkaya, 2018).

Nutkun Mesîhâ'nın demi âşıkların olmaz gamı
Sun bizlere **câm-ı Cem**'i bu denlü atşân sendedir (31/9)

2.2. İskender:

Büyük İskender. Asıl adı İskender-i Zülkarneyn'dir. Hem Peygamber hem padişah olmuştur. Kuran'da hayatı hakkında (Kehf /83-89) bilgi verilir. Ab-ı

hayat araması, Hızır ile olan yakınlığı, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği v.s. yönlerden ele alınır (Pala;1989).

Pirim **İskender** olup Yecûc seddin bağıladı
Görmedim böyle cihân-gîr Sâmi-i Mevlâ gibi (144/15)

2.3. Keykûbad (Dârâ):

Şehnâme'de adı geçen hükümdarlardan biri. İran'ın Pişdadiyan sülalesinden sonra gelen şah sülalesi. Keyaniyan'ın ilk hükümdarıdır. Key lakabını ilk defa kullanan odur. Adaletiyle ün salmış ve bu yönüyle sözü edilmiştir (Pala, 1989). Efsanevi Acem hükümdarlarından biri olan Keykubad Divân Şiiri'nde aynı zamanda ululuk, azamet ve şaşaa sembolü şahsiyetlerdendir (Tökel, 2000).

Gâh dil hazinem gâhi şâd gâhi uyûnam gâh Fırad
Gâhi oluram **Keykûbad** âlem-i devrân bendedir (41/12)

Kirpiğin ok eylemiştir kaşları çifte keman
"Kâbe kavseyn"den gider **İskender-i Dârâ**'ya hat (67/2)

Dil levhine seyr eyler iken ebcedi buldum
Ebcedde olan **devlet-i Dârâ**'yı da bildim (97/2)

Hemân bir lahza sağ olmak bana sensiz harâm olsun
Dilemem ser-te-ser versen kamu hep **mülk-i Dârâ**'yı (141/11)

2.4. Nerîmân:

Şehnâme'deki büyük kahramanlardan Sâm'ın babası, Zâl'in dedesidir. Divan şiirinde kahramanlık sembolü olarak kullanılmıştır. İran mitolojisinde adı oğlu Sam'ın yiğitliği ile anılır. Özellikle kasidelerde memdûhlar Neriman'a benzetilir (Pala, 1989).

Kuvvetine mâlına mağrûr olanlar n'oldular
Koydu yerler altına birçok **Nerimân**'ı adem (103/41)

2.5. Rüstem:

Zâl'in oğlu diye bilinen, pehlivanlığıyla kaba gücün sembolü olmuştur. Yay ile

Sevgilinin kaşına müşebbeh olan İran'ın milli kahramanı Zaloğlu Rüstem, Keykubad zamanında Keyhusrev'in ölümüne kadar cihan pehlivanı yani Emirü'l Ümera'dır. İran mitolojisine bir kahraman olarak girmiştir. Divan şiirinde kahramanlıklarıyla ele alınır. Genellikle babası Zâl ve dedesi Sam ile birlikte zikredilir (Tökel, 2000).

Çok **Rüstem**'ler çok sultânlar yer yedi
Çok hânları harâb etti yürüdi
Tamu yedi semâ yedi yer yedi
Bu merâtib üzre olunmuş icâd (26/3)

Nedir bu çektiğim cevr ile sitem
Eyledin kaddimi dâl kara bahtım
Hiçbir gün şâd edip kılmadın **Rüstem**
Âhiri eyledin Zâl kara bahtım (104/1)

Hubb-ı Rüstem'imi bend et pâyine
Fırsat verme bu emmâre hâine
Bu günkü ihsânı koyma yarına
Düşürme sultânım ferdâya bizi (139/2)

2.6. Şeddâd:

Hûd peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarı idi. Zamanında birçok yapılar ve bentler inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat için de Bâğ-ı İrem denilen bir bahçe ve içine saray yaptırmıştır. Bu bahçe ve saray o derece güzel ve kıymetli taşlarla yapılmış ki Şeddâd halkına, buranın Cennet'ten daha güzel bir yer olduğunu söylemiş. Meğer Şeddâd Cennet'in vasıflarını Hûd peygamberden dinlemişmiş. İrem bağı Suriye'de yapılmıştır. Bahçenin yapımı bitince Şeddâd ordusuyla birlikte oraya giderken yolda helâk olmuşlar. Rivayete göre önce Şeddâd ölmüş, sonra ordusu ve yaptırdığı Bâğ-ı İrem yok olmuştur. Bugün büyük yapılara Şeddadî bina denilir (Pala, 1989).

Öyle bir **Şeddâd-i zâlim** pençesine düşmüşem
Eyle mesrûr bu dil-i nâ-şâdımı Allah için (113/3)

2.7. Zâl:

Şehname kahramanlarından Rüstem'in babası, Sam'ın oğlu, Neriman'ın torunu. Divan şiirinde Zâl, genellikle kelime anlamları itibariyle kullanılır ve

çeşitli mazmunlara kaynaklık eder. Zâl kelime olarak “koca, ihtiyar ve ak sakallı manasınadır. Anadan doğduktaki kirpiği ve kaşığı ve başı beyaz olmakla Zâl ile tesmiye olundu.” Divan şairleri de Zâl kelimesiyle daha çok ihtiyar, yaşlı geçgin anlamlarını kasetmişlerdir (Tökel; 2000).

Nedir bu çektiğim cevr ile sitem
Eyledin kaddimi dâl kara bahtım
Hiçbir gün şâd edip kılmadın Rüstem
Âhiri eyledin **Zâl** kara bahtım (104/1)

3. EDEBÎ KİŞİLİKLER

3.1. Feridüddin Attâr:

1120’de Nişaburda doğmuştur. Asıl adı Muhammed’dir. Doktor ya da eczacı olduğu için Attar mahlasını almıştır. Tasavvufi değerlere bağlı bir kişidir. Tahmini olarak 1235 yılında ölmüştür (Gölpınarlı; 1990).

Anın ile muhabbet eyleyenler
Olur irşâd misâl-i "**Pend-i Attâr**" (35/8)

3.2. Seyyid İmadeddin Nesimî:

XIV. Asrın büyük şairlerinden olup Hurûfi akidesindedir. Şeriata aykırı söz ve hareketlerinden dolayı Halep’te derisi yüzülerek idam edilmiştir (Doğan, 1988). Salih Baba, Divanında Nesimî’yi de Mansur gibi en çok bilinen menkıbesi ile işlemiştir. Nesimî’nin derisinin yüzülmesine telmih vardır. Nesimî’nin aşk ve muhabbet ateşiyle yanıp Hz. Peygamberin nurunu gördüğünü; birçok belaya maruz kaldığını ve nihayet öldürüldüğünü söyler. Şair kendisinin de Nesimî gibi can ve tenini fedaya hazır bulunduğunu, derisini yüzdürmek kasdında olduğunu ve çevgâna benzeyen belalara kalkan gibi karşı geldiğini ifade eder.

Görün **Nesimî Hazreti**’n nurunu gördü Ahmed’in
Yüzünde şab-ı emredin yaktı muhabbet narını (147/3)

Soyup akıttılar demi vuslat bulup gitti gamı
Ne sin’i kaldı ne mim’i gör ‘âşıkın bâzârını (147/4)

Gâh **Nesîmî-veş** bu cismim cildini üzdürürem
Her belâ çevgânına kalkan oluram kime ne (128/7)

4. MUTASAVVIF KİŞİLİKLER

4.1. Abdulkâdir-i Geylânî:

Abdulkâdir Geylânî, tasavvufî oluşumlar içinde en çok müntesibi bulunan tarikatlardan biri olarak bilinen Kâdirîliğin kurucusudur. Hazar denizinin güney batısında yer alan Nefy köyündendir. Soyunun Hazreti Ali'ye dayandığı rivayet edilen Abdulkâdir Geylânî, tahsilini devrin ilim ve irfan merkezi olan Bağdat'ta tamamlamıştır. Hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimlerin ardından Ebu'l-Hayr Muhammed b. ed-Debbâs (ö.552/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girmiş ve ardından onun damadı olmuştur. Bir süre tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimler okutmuş, sonrasında ise medresedeki tedris görevini bırakarak inzivaya çekilmiştir. Bağdat ve Kerh harabelerinde yirmi beş yıl riyâzat ve inziva hayatının ardından Ebû Saîd Mubarek el-Muharrimî tarafından kendisine şeyhlik hırkası giydirilmiştir.

Gerek hayatta olduğu dönemde gerekse vefatının ardından fikirleriyle yüzlerce insanı etkileyen Abdulkâdir Geylânî, H.562 (M.1166) yılında vefat etmiştir. Kurduğu tarikat Endonezya'dan Kuzey Afrika'ya, Sibirya'ya kadar uzanmıştır (Yılmaz; 2012).

Nebî Sıddıkı Selmânî Bahâeddîn ü **Geylânî**
Şarâb-ı aşk-ı Sübhânî içir huşyâr-ı dervîşân (112/8)

4.2. Abdurrahman-ı Tâgî (Pîr-i Tâgî):

19. Yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyanın büyüklerinden. İsmi Abdurrahman olup *Tâgî*, *Tahî* ve *Nurşinî* nisbeleriyle bilinir. *Üstad-ı azam* ve *Seyda* isimleriyle meşhur olmuştur. 1831 (H. 1247) senesinde Bitlis vilayetine bağlı Nurşin (Çukur) nahiyesinde doğdu. 1886 (H. 1304) senesinde vefat etti. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Abdurrahman-ı Tâgî, fıkıh, tefsir, hadis vb. ilimlerde yetiştikten sonra evliyanın büyüklerinden *Seyyid Sıbgatullah Arvasî*'ye talebe oldu. Onun sohbetlerinde ve hizmetinde bulundu. Tasavvuf yolunda yüksek derecelere ulaştı. Seyyid Sıbgatullah hazretlerinin yüksek talebeleri arasında yer aldı. Hocası tarafından ona, talebe yetiştirmek üzere icazet verildi. Hocasının vefatından sonra insanlara Allah'ın emir ve

yasaklarını anlattı. Pekçok talebe yetiştirdi. Abdurrahman-ı Tâgî hazretlerinin aralarında Muhammed Sâmi Erzincanî'nin de olduğu 19 halifesi vardır. (Kuyumcu, 1979; Çakır, 2017).

Salih Baba, Divanında tarikatının büyük velilerine de yer vermiş ve onları övmüştür. Bir beyitinde Abdurrahman-ı Tâgî 'nin Muhammed Sâmi'nin şeyhi olduğunu belirtir. Muhammed Sami ise Salih Baba'nın şeyhidir. Salih Baba çeşitli tasavvufi ifadelerle Abdurrahman-ı Tagî'yi övmüştür:

Pîr-i Tâgî şeyhimizin şeyhidir hem Salihâ
Rûz u Şeb gözler bizi me'vâda Allah aşkına (8/9)

Pîr-i Tâgî hürmetiyçün kıl terahhum bizleri
Gel bırakma bizleri ilhâda Allah aşkına (8/2)

Ki Hâlidî Seyyid Tâhâ fedâ cân Sıbgatullâh'a
Pîr-i Tâgî gibi Şâha kemer-bes vâri dervîşân (112/9)

İmtihân-ı yârdır cevır ile sitem
Müsâvidir bizde hem medh ile zem
Şiddet-i berzahdan bizlere ne gam
Pîr-i Tâgî gibi sultânımız var (29/4)

Gönderdi Sâmi'sin ol **Pîr-i Tâgî**
Erzincân şehrinde kurdu otağı
Sâmi'dir cihânın hem Şeb-çerâğı
Bizim de ahd ile peymânımız var (29/10)

Be-hakk-ı **Pîr-i Tâgî** Seyyid-i Şâh-ı velâyet hem
Eriştir vuslat-ı yâra meded ey seygidü'l-ebrâr (32/8)

Divanda Abdurrahman-ı Tâgî'nin dışında Salih Baba'nın tarikatına atfedilen silsilede geçen isimlerden bazıları övgüyle anılır. Bu isimler Hz. Peygamberden başlayarak belirli bir tarihi sıra içinde verilir. Şöyleki; Hz. *Ebubekir*, *Selman-ı Farisi*, *Bahaeddîn Nakşibend*, *Abdulkadir Geylani*, *Şeyh-i Memdühi*, *Mevlana Halid*, *Seyyid Taha*, *Seyyid Sıbgatullâh*'dir:

Nebi **Sıddîk** u **Selmânî Behae'd-din** ü **Geylani**
Şarab-ı aşk-ı Sübhani içer huşyar-ı dervîşân (112/8)

Himmet-i evliyâ bize yâr iken
Şâh-ı Nakşibendî ser-hünkâr iken
Seyyid Tâhâ Sıbgatullah var iken
"Kâbe kavseyn"e dek seyrânımız var (29/9)

4.3. Hâlid:

Mevlâna Hâlid. Nakşibendî Tarikatı'na mensûb olup bu tarikatın Hâlidî kolunun kurucusudur (Doğan; 1988).

Ki **Hâlidî** Seyyid Tâhâ fedâ cân Sıbgatullâh'a
Piri Tâgî gibi şâha kemer-bes vâri dervîşân (112/8)

4.4. Hallâc-ı Mansûr:

Adı Ebû'l-Mugîsü'l-Hüseyn b. Mansûru'l-Beyzâvî olan Mansur (857-922), edebiyatta çokça anılan ünlü bir sûfidir. İran'ın Tûr kasabasında doğmuştur. Basra'ya yerleşmiş ve orada evlenmiştir. Tasavvuf yoluna genç yaşta giren Mansur, zühd ve itikâf ile kısa sürede ilerleme kaydetmiştir. Hind ve Türk memleketlerini gezerek İslam'ı yaymaya çalışır. Hallâc 24 Zilkade 309 (26 Mart 922) tarihinde Bağdat'ın Bâbüttâk semtinde önce kırbaçlanır, burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra idam edilir. Başı kesilerek Dicle üzerindeki köprüye dikilen Mansur'un gövdesi yakılarak külleri nehrin sularına savrulmuştur. Tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede önemli olan Hallâc'ın sözleri ve menkıbeleri çağlar boyunca Müslümanlar arasında yankılanmış ve İslam toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır (Zavotçu; 2013).

Türk Edebiyatı'nda sıkça ismi geçen meşhur sûfilerden Mansur, Salih Baba Divanı'nda da en çok bilinen menkıbesiyle anılır. Aşk ve muhabbetin ızdırıp verici özellikleri sıralandıktan sonra sevgilinin zülfü darağacına benzetilir. Şair, kendisinin ve âşıkların o darağacında can vermeye gönüllü birer Mansur olduğunu belirtir. Aynı zamanda yılan olmuş nefsin bağırını yarmakta Mansur'a benzediklerine işaret etmiştir. Salih Baba'ya göre can eğer sevgilinin uğruna Mansur gibi feda edilecekse kıymeti vardır; sevgilinin hasretinde canın bir önemi yoktur. Şair, aşk ateşi ile yanıp kül olan ve sonunda sevgilisine kavuşan bir 'âşıktır.

Salih Baba, Mansur'un Allah'tan gelen bir hediye ile bütün varını aşka verip hakikat kapısını görerek " Ene'l-Hak" dediğini, "Ene'l-Hak" sözünü Mansur'un

değil can içindeki cananın ve hatta ruhunun sultanı olan sevgilinin, sırları keşfederek söylediğini ve "Ene'l-Hak" davası güden Mansur'un darağacına çekilerek arzu edilen sevgiliye gittiğini belirtir. Mansur'un asılması ile sırrının ortaya çıktığı ve veliliğinin anlaşıldığı dile getiren şair; Mansûr gibi "Ene'l-Hak" davası güden fakat samimi olmayanları eleştirir:

Bülbüle çekdirir âh ile zârı
Pervâneye dâim gösterir nârı
Mecnûn'un Leylâ'sı **Mansûr**'un dârı
Ezelden böyledir hûy-ı muhabbet (16/2)

Zi-sehâ hilmi Aliyy-i Haydar-ı arslan-sıfat
Nefs-i mârın bağrını yarmakta **Mansûr** olmuşuz (58/5)

Dil şehrine kayd olalı sevdâ-yı dilârâ
Yaktı beni nâra
Bend eyledi zülfün beni **Mansûr** gibi dâra
Düşürdü bu zâra (162/3)

Öyle bir cân isterem **Mansûr** gibi berdâr ola
Verseler sensiz bana mühr-i Süleymân istemem (101/8)

Nemî dânem çünân Mecnûn menem ahrâr-ı dervîşân
Değil **Mansûr** yek-tâ şod hemân berdâr-ı dervîşân (112/1)

Her bir âşık vâsıl olmaz yârına
Berdâr olmayınca vuslat dârına
Pervâne-veş düşüp aşkın nârına
Mansûr gibi yanıp kül olmayınca (12/3)

Kimini eyledi makhûr kimini eyledi ma'mûr
"Ene'l-Hak" söyledi **Mansûr** olup mesrûr atâsından (114/12)

Mansûr değil can söyledi cân içre cânân söyledi
Ol rûh-ı sultan söyledi keşfeyleyip esrarını (147/1-2)

İzhâr idüben eyledi dâ'vâ-yı "Ene'l-Hakk"
Mansûr'u görün ol dahi ber-dâr ile gitti (132/9)

Gör nice **Mansûr**'u zülfün dârına bend eyledin
Sen de bir kez dâra çık sırrın ayân olsun da gör (51/3)

Eyleyen **da'vâ-yı Mansûr** kande göster dârını
Sen seni yok eyledin yâ kimden aldın varını (153/1)

Sen sana gel işbu cânın hâb-ı gafletten uyar
Nice bin **Mansûr**'u gör kim zülfüne berdâr olur (43/5)

Nice **Mansûr**'a söyledin "ene'l-Hakk"
Kuruben karşısına dârı leylî (138/6)

Mansur "Ene'l-Hak" söyledi, gördü hakikat darını
Çıktı aradan kend'özü hep aşka verdi varını (147/1)

4.5. İbrahim Bin Edhem:

Tanınmış evliyadan ve ilk mutasavvıflardandır. Söylentilere göre Belh sultanı iken tacını tahtını bırakıp bir mağarada inzivaya çekilmiştir. Geçimini çalışarak sağlamış, şeriata bağlı bir sufidir. Aşk şarabı içmesi, zenginliği, malı mülkü bırakıp fakirliği seçmesi, şahlığı bırakıp on iki yıl yalnızlığa çekilmesi gibi özellikleri şiirlerde vurgulanmıştır. Müridlere örnek almaları gereken bir kişi olarak sunulmuştur. İbrahim Edhem Divân Şiiri'nde dünyaya meyl etmemenin timsâli olarak zikredilir ve onunla dünyanın hiçliğine mal-mülk ve debdebenin boşluğuna atıflarda bulunulur (Tökel; 2000).

Salih Baba, Belh sultanın oğlu ve onun tahtının varisi olan İbrahim bin Edhem'i tacını tahtını bırakarak Hak yoluna gitmesi ile anarken, dervişliğin ancak dünya kıymetlerinden geçerek zamanın Hızır'ı olan bir zata ulaşmakla mümkün olabileceğini söyler:

Varını yağmaya verip **İbrahim Edhem** gibi
Arayıp Hızr-ı zamânı bulmayan dervîş midir (39/9)

4.6. Muhammed Sâmî:

Muhammed Sâmî neseben Erzincanî ve Kırtızade denmekle maruf İbrahim Efendinin oğlu olup (H. 1264) yılında doğmuştur. Asıl adı Muhammed, mahlası ise Sâmî'dir. Erzincan ulemasından Hacı Sıddık Efendi'nin ders halkasından ilim tahsil ederek icazet almıştır. Daha sonra ilmini

derinleştirmek için İstanbul'a gitmiş, orada bir müddet ders okuduktan sonra "Mülkiye muallimliği" yapmıştır. Muhammed Sâmi, ilim hayatının yanında tasavvuf hayatına da önem vermiştir. Önceleri Kadirî şeyhlerinden Süleymaniyeli Şeyh Abdurrahman Efendiden Kadirî, sonra da Hoca Mustafa Fehmi Efendiden Nakşî tarikatını ahz u telakki etmiş ve burada çeşitli vazifeler yapmıştır. Takriben (H. 1300) senesinde Abdurrahman-ı Tâgî'nin hizmetine girmiş ve bir yıl içinde onun ekmel halifesi olarak Erzincan'a dönmüştür. Erzincan'a döndükten sonra Erzincan'ın dışında bir tekke ve külliye kurarak irşad vazifesine devam eder. Daha sonra hacca gitmek üzere İstanbul'a gider. Sarayda bulunan Hah'lı Mustafa Paşa'nın tavassutuyla, Sultan Abdülhamid ile Yıldız Sarayı'nda görüşür. Zahir ve batın ilimlerine sahip olan Muhammed Sâmi Efendi'nin kütüphanesinde üç bin kitap olduğu da kaynaklarda belirtilmiştir (Deniz, 2002).

Salih Baba, şeyhi Muhammed Sâmi'ye divanının hemen tamamında yer vermiştir. Onu kimi zaman tasavvufi söylemlerle, kimi zaman mecaz ve istiarelerle, kimi zaman da zatına özgü nitelikleriyle övmüştür.

Salih Baba, şeyhini Hz. Muhammed'in varisi, onu ebedi hayatın mimarı olarak görür, Pir-i Sâmi'nin kemalini ve büyüklüğünü görmeyenin hakikatte kör olduğunu ifade eder. Salih Baba şeyhinin ilminden ve kemalinden doğan büyüklüğünü belirttikten sonra sahte şeyhlere itibar edilmemesini söyleyerek, onun gibi ilim ve kemal sahibi bir zata bağlanılmasını temenni eder.

Salih Baba şeyhi Pir-i Sâmi'yi bazı özellikleriyle bu çalışmada bahsettiğimiz önemli kişiliklere benzeterek onların şahsını ve şeyhini överek yüceltir. Pir-i Sami'yi bir tabibe benzetir. O, âşıklar tabibinin kapısına gitmiştir. Salih Baba mürşidini Hz. İbrahim'e, kendisini de nefsinin mürşidine teslim ettiğinden dolayı Hz. İsmail'e, şeyhini sahip olduğu güzellik unsurları itibarıyla Hz. Yûsuf'a, manevi tasarrufu olan, ledün ilmine sahip olması sebebiyle de hakikatin rehberi olması bakımından Hızır'a, gönlünün dertlerine derman olması ve kendisini gerçek sevgilisine ulaştırmasını ümit etmesi yönüyle Hz. Lokman'a benzetir. Şair, Muhammed Sami'yi, kendisinin kötülükleri emreden nefsi ile ruhu arasında bir set kurmasından dolayı, iki kavim arasına set yaptığı rivayet edilen İskender-i Zülkarneyn'e benzetir. Şeyhinin her derde derman olduğunu, özellikle Hz. Muhammed'in ve Hz. İsa'nın kendilerine has hususiyetlerinden nişaneler taşıdığını her fırsatta dile getirir. O, İsra gecesinde yaşanan olaylara vakıftır ve Hz. İsa'nın nefesinin niteliklerini bilir.

Salih Baba, şeyhini Hz. Ali'ye benzeterek onun gibi hem ilim de hem de

yiğitlikte bir sultan olduğunu söyler. Şeyhinin devrin en büyük zatı olduğunu, kutupluk mevkinde bulunduğunu dile getirir. Şeyhinin konuşması, İsa Peygamberin nefesi gibi hayat bağışlayıcıdır. Şeyhini, Şeyhü'l-Ekber namı ile anılan Muhyiddin Arabî'ye de benzeter.

Salih Baba hemen hemen her fırsatta şeyhini çok seven ve ona çok bağlı olan bir müridin hocasına duyduğu saygıyı, sevgiyi, bağlılığı dile getirir ve şeyhinin büyüklüğü ile övünür ve birçok beyitinde ona sadakatle tabi olanların nihayetsiz nimetlere gark olduklarını belirtir:

Vâris-i hatmü'n-nübüvvet **Pir-i Sâmi** Hazreti
Sayesinde Sâlih'em nâdâne sanma bizleri (159/6)

Pirimiz **Hazret-i Sâmi** senin vârislerindedir
'Ulûv-i himmeti hem şânı sensin yâ Resûlallah (125/8)

O kim a'mâdurur çeşm-i basîri
Göremez **Pir-i Sâmi** gibi cânı (2/23)

Sâmi gibi cânı görün, ol dürr ü mercânı görün
Vechinde îmânı görün mülk-i bekâ mi'mârını (147/13)

Sakın ümmî olan şeyhin sözüne aldanıp kanma
Pir-i Sâmi gibi her bir ulûma şâmil olmaktır (50/7)

Dertliyem derdinden **Hazret-i Sâmi**
Sen tabîb-i âşıkâne gelmişem
Kabûl-i Hazret kıl işbu gulâmı
Zâtın gibi âli-şâne gelmişem (98/1)

Hazret-i Pirim delilimdir, Halîlimdir benim
Dil sarâyı ravza-i beyt-i celilimdir benim
Ana teslim ettiğim nefs-i zelilimdir benim
İnkıyâd ettim bıçağa uymuşam İsma'il'e (130/3)

Yûsuf-ı Ken'ânî hüsnün aklımı yağma eder
Dişlerin dürr ü mücevher sohbetin cândan leziz (27/2)

Bu asrın Hızr'ıdır hem serveridir
Hakikat şehrinin hem rehberidir (164/24)

Ol arada bir Hızr-1 zamân tuttu elimdem
Aldı beni bir menzîl-i sahrâya düşürdü (137/6)

Cânım demem ben bu tendeki cânâ
Eğer vâsıl eylemezsen cânâna
Âhir bu derd beni eyler divâne
Dermân için sen Lokman'a gelmişem (98/5)

Pîrim İskender olup Ye'cûc-i seddim bağladı
Görmedim böyle cihângîr **Sâmî-yi Mevlâ** gibi (144/15)

Gelir bûy-1 Muhammed gül yanağından senin şâhım
Dem-i İsa zuhûr eyler dudağından senin şâhım (94/1)

Muhammed nûrudur nûrun demin rûh-1 Mesîhâ'dır
Döner çarh-1 felek durmaz senin aşk-1 hayâlinden (99/3)

Nûr-1 Ahmed'le boyandın hem dem-i İsa ile
Vuslatınla bizleri kıl cümle şâdân el-meded (25/7)

Dahi sen ibn-i Âdem'sin dem-i İsa'ya hem-demsin
Cemî'-i derde merhemsin bilirsin her mu'ammâyı (141/6)

Nutkun Mesîhâ'nın demi âşıkların olmaz gamı
Sun bizlere câm-1 Cem'i bu denli atşân sendedir (31/9)

Şeb-i İsrâ'ya mahrem râ dem-i İsa'ya hem-dem râ
Cemî'-i derde merhem râ **Pîr-i Sâmî**-yi dervîşân (112/11)

Zümre-i 'uşşâkın Şâh-1 merdân'ı
Âlem-i ekvânın kutb-1 zamânı
Buldum **Pîr-i Sâmî** gibi sultânı
Cümle dertlerime dermân eyledi (143/5)

Hakikat erleri çoktur bu gülzâr-1 cihân içre
Muhammed Pîr-i Sâmî'dir kamunun Şâh-1 merdânı (151/7)

Şeyhü'l-ekberdir efendim bu asırda şübhesiz
Böyle bir âli-makâma gelmeyen dervîş midir (39/11)

Kuvve-i kudsiyesiyle cümle irşâd eyledi
Kim ki destinden tutup sıdk ile kıldı bi'ati (1/16)

Sâmî gibi sultâna sıdk ile bi'at eden
Ol rûy-ı Muhammed'deki envâr ile gitti (132/13)

Pîr-i Sâmî Hazretine sıdk ile bi'at eden
Keşf olur sırr-ı hakikat mazhar-ı esrâr olur (43/ 6)

4.7. Muhyiddin Arabi (Şeyhü'l-Ekber):

1165-1240 Tarihleri arasında yaşamış âlim, mutasavvuf ve şair. Vahdet-i vücûd felsefesi birçok tenkide maruz kalmış, bir taraf ona şeyhü'l-ekber (en büyük şeyh) derken, diğer taraf en koyu kâfir şeyh olarak vasıflandırır (Doğan, 1988). Salih Baba Muhyiddin Arabî'nin de Mansûr ve Nesimî gibi öldürüldüğünü belirtmektedir:

Gör n'eyledi **Muhyiddin**'i boğazlanıp aktı kanı
Dosta feda kıldı canı hiç bozmadı ikrârını
Erdi ana hükm-i kaza dedi "budur bab-ı rıza"
Esrâr-ı feth-i Murtaza bıraktı çok asarını (147/5)

4.8. Seyyid Tâhâ:

Nakşî Tarikatı şeyhlerinden biri (Doğan, 1988). Seyyid Tâhâ-yı Hakkâri. Anadolu'da yaşayan büyük velilerdendir. Silsile-i aliyyenin otuz birincisidir. Peygamber efendimizin neslinden olup Seyyid Abdülkadir-i Geylanî hazretlerinin on birinci torunudur. Mevlâna Hâlid-i Bağdadî hazretlerinin halifelerindedir. 1853 yılında Şemdinli yakınındaki Nehri'de vefat etti (Kuyumcu, 1979).

Ki Hâlidî **Seyyid Tâhâ** fedâ cân Sıbgatullâh'a
Pîri Tâgî gibi şâha kemer-bes vâri dervîşân (112/9)

Erişti Şeyh-i Abdullâh'a nûru
Seyyid Tâhâ'da ol kıldı zuhûru
Ana biat eden buldu huzûru
Terakkî eyleyip buldu sürûru
Zuhûrâtı pîrimden söyleyem ben
Bu yolda cânı kurbân eyleyem ben (120/7)

Pîr-i Tagî ile hem **Seyyid Tâhâ**
 Kabûle sebebdır anlar bu râha
 İlticâ edelim Sıbgatullâh'a
 Kendi boyasıyla boyaya bizi (139/12)

4.9. Şeyh Abdürrezzak (Şeyh San'an):

Yemenli ve adının da Abdürrezzak olduğu rivayet edilen bu şahıs hakkında kesin bir bilgi yoktur. Şeyh San'an, Divan Şiiri'nde aşkı uğruna bütün çile ve ıztırapları göze alarak bu yolda kendini feda etmekten çekinmeyen bir şahsiyet olarak zikredilir (Tökel; 2000).

Salih Baba Yemen'de yaşamış olan şeyh Abdürrezzak'ın Anadolu'daki bir Rum kızına âşık olması ve kızın, onu kabul etmesi için ileri sürdüğü şartlardan domuz çobanlığı yapması ve birçok sıkıntıya katlandığına telmihte bulunmuştur:

Duhter-i tersâ yüzünden ta Yemen'de berk urup
 Âhiri güttürdü hınzır **Mürşid-i San'â**'ya aşk (77/8)

Erişti Sâmi-yi sultan beraber dilber-i rûhân
 Değil yalnız Erzincan, Yemen **San'a**'da yangın var (40/10)

Çekdiğim derdi belâyı **Şeyh-i San'â** çekmedi
 Söyle açsın bâbımı derbânım Allah aşkına (9/8)

SONUÇ

Bir mazmun edebiyatı olarak da tanımlayabileceğimiz Klasik Türk Edebiyatı işlediği konular ve beslendiği kaynaklar açısından oldukça zengindir. Arap, Fars ve Türk medeniyetlerinin dil ve kültür birikimini ve zevkini kendi potasında eritebilmiştir. Klasik Türk Şiiri'nde meramın anlatılması ve hissiyatın muhataba aksettirilmesi konusunda mefhumların somutlaştırılmış en belirgin örnekleri farklı hususiyetleriyle kendilerine edebi eserlerde yer bulmuş tip ve kişiliklerdir. Tarihî, mitolojik, dinî, efsanevî vb. edebî hüviyeti olan bu kişilikler edebiyat geleneği içinde çokça zikredilmiştir. Tipler ve kişilikler konusunun, toplumun genel yapısı içerisinde ele alınıp incelenmesi

sonucunda, özellikle edebi eserlere yansımış biçimiyle edebiyatta yeni açılımlara kaynaklık ettiğini görmekteyiz.

Tip belirgin davranışları temsil eder. Eserde ele alınan tipler, edebi eserlerin oluşumunda dönemin edebi anlayışına ışık tutmaktadır. Kişilik, basmakalıp davranışları değil değişen davranışları sergiler. Eserde ele alınan kişilikler dönemin sosyal yaşantısı içerisinde özellikle dini yaşamın şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Toplum hayatında ve insanlarda değişen davranışların denetimi işlenen kişilikler etrafında gösterilmeye çalışılmıştır. Hedeflenen insan yapısı bu kişiliklerle paralel olmalı, kişi kendini bu amaca göre yönlendirmelidir. Konunun anlatımı ve içeriğine uygun olarak örneklemelerle ele alınan kişiliklerin özellikle anlatımı kuvvetlendirme, anlatıma güç katma, inandırıcılığı artırma gibi nedenlerle edebi eserlere pozitif katkı sağladığını söylemek mümkündür. Tasavvufi, dini, tarihi bir konu işlenirken o konunun önemini etkili bir şekilde okuyucuya aktarmada tanık gösterilen kişi ile bağlantılı olarak anlatılması şiire yardımcı olarak anlatımın gücünü ve inandırıcılığını artırmıştır. Her tip ve kişilik konunun akışı içerisinde ele alınmış ve şiirin anlamına güç katmıştır.

Edebiyat sahasındaki bu yaygın kullanımın içeriğinde çokça yer verildiği örneklerden olan *Salih Baba Divanı* hacmiyle kıyaslandığında tip ve kişilik açısından şaşırtıcı oranda zengin bir eserdir. Erzincanlı mutasavvıf bir şair olan Salih Baba'nın özellikle din, tasavvuf ve edebî konulardaki ilmî birikimi eserine belirgin şekilde yansımıştır.

Çalışmamız edebiyat dünyasında önemli yeri olan bir şairin eserinin tanıtılmasına vesile olması, sayıları kısıtlı olan tip ve kişilik endeksli yeni araştırmalara katkı sağlaması maksadıyla kaleme alınmıştır. Edebiyat camiasında etraflıca tanıtılması hâlinde Salih Baba'nın kaleme aldığı eserin birçok kıymetli çalışmaya ufuk açacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, Mehmet (2018). "Divân ve Halk Şiirinin Şahıs Dünyası", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C: 20, S: 3, ss. 363-380
- AKKUŞ, Metin (1995). *Nefi Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*, Erzurum: FEF Yayınları.
- AKKUŞ, Metin (2000). *Divan Şiirinde İnsan I-Dini Kişilikler*, Erzurum: FEF Yayınları.

- AKKUŞ, Metin (2006). "Klasik Edebiyatta Tipler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Talat Sait Halman vd. C: 2, İstanbul, ss. 393-402
- AKTEPE, Orhan (1977). "Erzincanlı Tekke Şairi Sâlih Baba", *MuŐtu Dergisi*.
- ALBAYRAK, Nurettin (1986). "Bir Tasavvuf Şairi Tüfekçizade Salih Baba", *Mavera Dergisi*, S.109, ss. 8-10.
- AYDIN, Haluk (2010), *Cevrî Divanı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi.
- BANARLI, N. Sami (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C: 2, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- CAN, Adem (2016). "Salih Baba'nın Şiirinde İnsân-ı Kâmil", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiri Kitabı* C: 1, ss. 879-890
- ÇAKIR, Mehmet Saki (2017). "Şeyh Abdurrahman-ı Tâği ve Norşin Tekkesi'nden Yayılan Kollar", *İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, C: 3, S: 2, ss. 26-53
- ÇETİN, İsmet (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DENİZ, Mustafa (2002), *Salih Baba Divanı'nda Dinî-Tasavvufî Şahsiyetler, Ayet ve Hadisler*, Bitirme Tezi, LefkoŐa: Yakın Doğu Üniversitesi.
- DOĞAN, Ahmet (1988). *Sâlih Baba Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- DOĞAN, Ahmet (2009). "Salih Baba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 36, ss. 37-38
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1988), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- ERDOĞAN, Abdülkerim (2014). "Erzincanlı Salih Baba". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları BuluŐması*, Türk Dünyası Kültür BaŐkenti Ajansı (TDKB). EskiŐehir, ss. 441-459
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınları
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1990). *Mantık Al-Tayr (Feridüddin-i Attar)*, İstanbul: M.E.B. Yayınları
- HOŞAB, AyŐe Merve (2017). "Sırrî Rahile Hanım Divanı'nda Dinî Kişilikler", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 29, ss. 227-263
- İLHAN, Bilge (2016). "Sehî Bey Dîvânında Dinî Tipler", *Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 6, ss. 82-105
- İSPİR, Meheddin (2017). "Münîri'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi'ndeki Tipler ve Kişilikler", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)* II/3, ss. 13-44

- KAPLAN, Mehmet (1985). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tıp Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (1987). *Hayâlî Bey Divânı Tahlîli*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- KUYUMCU, Fehmi (1979), *Erzincanlı Tüfekçizâde Sâlih Baba Divanı*, Ankara.
- LEVENT, Ağâh Sırrı (1980). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- ONAY, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: TDV. Yayınları
- PALA, İskender (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları
- SAĞIR, Mukim (2016). “Salih Baba Divânı’ında Türkçe’nin Söz Varlığı”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C: 1, ss. 627-636
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001). *Nev’î Divânı’nın Tahlîli*, Ankara: Akçağ Yayınları
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib’e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1996). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- TOLASA, Harun (1973). *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Sevinç Matbaası
- TÖKEL, Dursun Ali (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları
- TUYGUN, Ünal (2003). *Pîri Sami Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- ULUDAĞ, Erdoğan (2013). *Salâmân ve Absâl*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları
- ULUDAĞ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları
- YALÇINKAYA, Şeyhettin (2015). *Sâlih Baba Divanı*, Semerkand Edebiyat Dizisi.
- YILMAZ, Hasan Kâmil (2012). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat
- ZAVOTÇU, Gencay (2006). *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Ankara: Aydın Kitabevi
- ZAVOTÇU, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul: Kesit Yayınları